

A magyar földrajzinév-használat

FARAGÓ Imre

1. Földrajzinév-használatunk el- lentmondásai

Miközben magától értetődik, hogy a gondolatainkat magyar nyelvi környezetben magyarul fogalmazzuk meg, a földrajzi nevek használatában nem ilyen egyértelmű, sőt ellentmondásos a gyakorlat. A magyar földrajzinév-használat a különböző korokban és irodalmi, történelmi, kartográfiai (stb.) műhelyekben gyakran nem teljes körű. A földrajzi nevekkkel „dolgozó” szakírók, térképészek, illetve az azokat a kommunikációban használók hajlamosak a nem Magyarországhoz tartozó távolabbi területek magyar földrajzi neveit csak részben vagy egyáltalán nem használni. Ez a jelenség nyelvünket indokolatlanul csorbítja és megítélése a szakemberek körében is ellentmondásos. Ahhoz, hogy az ellentmondások a szakirodalmi és a térképészeti nyelvhasználatban megszűnjenek, s ezen keresztül a köz-

nyelvben is általános legyen a magyarul is létező földrajzi nevek használata, szükség van e használat elveinek pontosabb kifejtésére; az sem ártana, ha ezeket az elveket a megegyezés érdekében az érintett szakmai közönség megvitatná.

Komolyabb vizsgálatnak alávetve a magyar földrajzinév-használatot, érzékelhető, hogy mind a közbeszédben, mind a kartográfiai dokumentumokban gyakran eltérő módon használják a településneveket, ill. a többi földrajzi nevet. Az utóbbiak esetében a magyar névhasználatot általában elfogadják, például *Kárpátok*, *Rajna*, *Atlanti-óceán*, *Sziklás-hegység* stb. A településnevek esetében viszont sokan a magyar névhasználatot a magyar etnikai jelenléthez kötik. Ezt nevezem *etnikai csapdának*. Akik ebbe beleestek, azok szerint magyar településnév csak azoknak a településeknek az esetében használható, ahol ma számottevő magyar nyelvű népesség él. Ez a felfogás különösen a Kárpátok tér-

ségében és a szomszéd országokban található települések esetében érvényesül, a történeti Magyarország területétől távolabb eső települések esetében ritkábban fordul elő. Ezen az alapon nevezik meg magyarul a minimális magyar etnikummal rendelkező *Párizs* vagy *Prága* településeket, de a Kárpáton belül fekvő, pl. szintén minimális magyar lakossággal rendelkező *Garamszentkereszt* (szlovákul *Žiar nad Hronom*), *Felsőbánya* (románul *Baia Sprie*) vagy *Felsőőr* (németül *Oberwart*) nevének térképészeti felvételében, sőt köznyelvi használatában már nem érvényesül egyértelműen a magyar név. A névhasználat területenként eltérő ilyen diszkriminációja érthetetlen és következetlen, hiszen *egy nép etnikai jelenléte adott területen idővel jelentősen megváltozhat, a névhasználat viszont általában folyamatos, és csak nagyon lassan változik.* A jelenség csapda jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az etnikai jelenléthez kötött magyar névhasználat esetén még Magyarország területén is találunk olyan területeket, ahol magyar név nem volna használható, hiszen vannak olyan településeink, amelyek nemzetiségi összetételében a magyar lakosság részaránya elenyésző (*Alsószentmárton* [*Sânmartu de Jos*], Baranya megye, 100% roma lakosságú, *Tótszerdahely* [*Serdahel*], Zala megye, 86%-ban horvát lakosságú). Ki kell emelnünk, hogy a fenti magyar „név-nemhasználati” jelenséget sokszor nem is az etnicitáshoz kötés okozza. A gyakrabban használt távoli városneveket a megszokás jobban őrzi. A ritkán használt nevek esetében az államiság és a hivatalos névalakok a befolyásoló tényezők, tehát éppen nem az etnikai jellemzők, hanem a nemzet és állam téves összekapcsolódásának, félelmetes azonosításának a tényezője jelentkezik.

A magyarországi névhasználat másik furcsa jelensége, hogy olykor *a neveket írásos formában inkább idegen alakban* használják. Ez nemcsak a szakirodalomban és térképeken fordul elő, hanem mindez már a XIX. század második felében elke-

dődött, és sorvasztja a magyar nyelvű földrajzi-név-szókincset. A magyar lakosság (a határokon túli magyarság is) „természetes igénye” hogy olyan tárgyakat és jelenségeket, amelyeknek egyébként jól kiejthető, magyar megnevezése van, inkább idegen névvel illet. Ez a névhasználati jelenség részben jellemző a tudományos életre is, ahol ugyan szükséges az idegen eredetű szakkifejezések használata, de különösen jellemző a köznyelvi használatra: a gazdasági szervezetek cégbíróságon sokszor kiejthetetlenül idegen és torz szóösszetételeket tartalmazó megnevezéseket jegyeztetnek be. Hasonló a helyzet a földrajzi tulajdonnevek terén is, bár biztató jelenség, hogy a tömegtájékoztató nagy része odafigyel a magyar nevek következetes használatára. Ez utóbbi ellenére számos magyar földrajzi név háttérbe szorul az idegen alakhoz képest. Sok magyar állampolgár szívesebben utazik *Wiener Neustadt*-ba, mint *Bécsújhelyre*, vagy inkább emlegeti *Eisenstadt*-ot, mint *Kismartont*. További példaként mondhatjuk, hogy Magyarországon az örvidéki (burgenlandi) neveket inkább német, a Székelyföldön a csángóföldi neveket inkább román alakjukban használják. A jelenség érdekessége, hogy vannak különleges, talán jobban ismert nevek, amelyeket szóban csak magyar alakjukban használunk, ugyanakkor írásban már sok honfitársunkban felmerül, hogy a szóban *Bécsnek* mondott várost inkább *Wiennek* írja le. A jelenség bizonyára összefügg a magyarhoz képest nyugati nyelvek tiszteletével. Ez nemcsak a földrajzi, hanem általában a köznévi szóhasználatra is jellemző: angol és német szavak szorítják háttérbe a magyart. A földrajzi nevek körében a magyartól keletre fekvő nyelvek neveinek használatát a magyar nevek helyett inkább a magyar névalakok ismeretének hiánya, semmint az idegen nyelv túlzott tisztelete okozza.

A harmadik negatív névhasználati jelenség elsősorban a településneveket érinti, de sokszor más névtípusok esetében is fennáll. Sokszor hallani, hogy a magyarul megemlített földrajzi nevet azzal egé-
szí-

tik ki: „*most úgy hívják, hogy...*”. Rosszabb esetben a magyar név helyett eleve a „most úgy hívják”-ra hivatkozva az idegen nevet használják. Megkérdőjelezzük az egyébként közkeletű, minden vitán felül álló és általánosan használt magyar név meglétének jogosságát, sokszor nem is szándékosan. A jelenség magyarázata lehet, hogy a laikus és a szakmai közvélemény adott földrajzi részlet jelölésére *egyetlen, mindenki által érthető nevet* szeretne használni, vagyis felmerül az igény, hogy *egy földrajzi részletet kizárólag egyetlen név jelöljön*. Ez még a számítógépekkel kezelt dokumentációs adatbázisokban sincs így (a szinonim kifejezéseket azok is tartalmazzák), hát még a köznyelvben! A legtermészetesebb jelenség minden kultúrkörben, hogy a földrajzi részletek jelölésére különböző nyelvek más és más nyelvi összetételeket használnak. Nem egy esetben mondanak ilyesmit: „tegnap *Pozsonyban* – most úgy hívják *Bratislava* – voltam...”. A mondatban benne rejlik, hogy a *Pozsony* nevet – bár ismeri a beszélő – nem tekinti (általában szintén nem szándékosan) ugyanolyan magyar földrajzi névnek, mint pl. a *Győr* nevet, pusztán azért mert a hely, amelyet a *Pozsony* név jelöl, nem a magyar állam területén fekszik. Másik példa: „A múlt héten *Passauban* jártam. A *Dunát*, amit itt *Donau*-nak hívnak, már teljesen beszabályozták...”. Lehet, hogy az adatközlő csak „precíz” akar lenni, de: *a Fekete-erdőben eredő és a Fekete-tengerbe torkolló folyó, amelynek középső szakasza Magyarországot is érinti, az eredetétől a torkolatig magyar szövegkörnyezetben a Duna nevet kell, hogy viselje. E folyamat nem csak magyarországi, hanem minden más szakaszán magyarul Dunának, németül Donau-nak, szlovákul Dunaj-nak, szerbül Dunav-nak, románul Dunărea-nak hívják*. Mindegyik névalak a saját nyelvének szövegkörnyezetében élvez elsőbbséget és ez az elsőbbség nem az államhatárok által felosztott Duna-szakaszokra, hanem az egész földrajzi objektumra érvényes. A folyót magyar nyelven minden érintett ország terü-

letén a Duna földrajzi név jelöli. Tudatosítani kell, hogy az írott szövegekben, különösen pedig a térképeken minden olyan földrajzi objektum esetében, amelynek élő magyar neve van, következetesen ezt a névalakot kell használnunk, ellenkező esetben a név a használatból kikerül, archaikummá válik. Ahhoz, hogy a földrajzi nevekkal foglalkozó szakemberek a fenti kérdésekben világosan lássanak, és a magyar földrajzi nevek használatának elveit megismerjék, tekintsünk át néhány fontos fogalmat.

2. Földrajzinév-használati fogalmak

☞ Földrajzi név

Földrajzi névnek nevezünk minden olyan nyelvi alakulatot, amelyet a földfelszín természetes és mesterséges részleteinek azonosítására kisebb-nagyobb közösségek használnak. A földrajzi névvel jelölt részlet lehet a Föld vagy más égitest felszínén található objektum, terület.

☞ Az államterület és az államnyelv

Az államterület egy (vagy több) nemzet, nép, népcsoport által lakott olyan terület, amelyen szervezett államalakulat működik, és ennek az államalakulatnak a politikai vezetése az adott (egy vagy több) nemzet, nép, népcsoport kezében van. Tehát kimondhatjuk, hogy a Föld minden országa egy-egy államterület. Az államterületen az uralkodó nemzet(-ek) politikai hatalmuknál fogva legtöbbször egy hivatalos, ún. államnyelvet ad(-nak) meg, amely nyelv legtöbb esetben ennek az uralkodó nemzet(-ek)nek a nyelve. Sok állam esetében több államnyelv is létezik, ennek egyik oka lehet a többségi nemzet toleranciája az államban élő kisebbséggel szemben, így az uralkodó többségi nemzet más, az állam területén élő nemzet, vagy nem-

zetrész nyelvét is hivatalos szintre emelte (pl.: Finnország finn és svéd hivatalos nyelvvel stb.). Más többnyelvű ország esetében a többnyelvűséget az ország területén élő több nemzet jelenléte miatt kellett megvalósítani, ezek az országok többnemzetű államok (pl.: Svájc a német-francia-olasz-ladin nyelvvel, vagy Kanada az angol és francia nyelvvel, India a hindi és az angol nyelvvel, Írország a gael és angol nyelvvel stb.). Névhasználati szempontból a szakírókat vagy térképészt kötelezi az államnyelv megléte, hiszen a közigazgatáshoz kötődő névtípusok (település-, igazgatási nevek) államnyelvi alakjukban dokumentált hivatalos nevek, amelyek használata a legtöbb kiadványban, főképpen térképen követelmény. A hivatalos többnyelvűség elsősorban a kartográfust kötelezi, hiszen az ily módon, törvényileg deklarált többnyelvű államok bemutatásánál a térképi névrajz, az előbbi nevek tekintetében, többnyelvű kell, hogy legyen. Ugyanakkor a hivatalosan egynyelvű államok sora valójában többnyelvű államalakulat, gondoljunk csak a Magyarországgal szomszédos államokra. A hivatalosan nem többnyelvű országok közigazgatása nem veszi tudomásul az állam területén élő más nyelvű állampolgárok földrajzinév-használatáról, és e felfogás az, ami névhasználatilag is kisebbséggé tesz egy nemzetet, nemzetrészt vagy népcsoportot. Ezzel párhuzamosan azt is meg kell állapítani, hogy ha a Föld összes államalakulata hivatalosan is tolerálná a területén élő kisebb népcsoportok, nemzetrészek nyelvhasználatát, akkor is maradnának olyan területek, ahol a többes névhasználat a többes etnikai jelenlét hiánya esetén is indokolt. Ez azt jelenti, hogy egy nyelv földrajzi neveinek használata nem függhet csak az adott nyelvet beszélő nép kiterjedési területétől, azon jóval túlmutathat.

☉ *A népterület és a szórványterület*

A népterület, egy nemzet, nép, népcsoport által lakott olyan terület, ahol az illető nemzet, nép, népcsoport hozzávetőleges etnikai többségben van. Az egyes népterületek átfedhetik egymást, tehát ugyanazon terület több etnikum népterülete is lehet. A népterületnek részét képezi az adott nemzet, nép, népcsoport szempontjából a szórványterület. A szórványterület a népterület részét képező olyan terület, ahol az adott nemzet, nép, népcsoport hozzávetőleges kisebbségben él (pl.: Magyarországon a Vend-vidék szlovén, Ausztriában a Felsőőrség magyar, Szlovákiában a Szepesség német szórványterületek stb.).

☉ *A névterület*

A névterület az a terület, ahol egy adott nemzet, nép, népcsoport saját nyelvén maga alakított ki névhasználatot, amely névhasználat különböző szintű és eredetű lehet. A nevek jelenléte az adott nyelven lehet egy évszázadok alatt kialakult és részben ma is alakuló, „természetes fejlődés” eredménye, mondhatnánk úgy is egy „alulról építkező” folyamat eredménye, és lehet mesterséges, „felülről jövő” vagyis állami beavatkozás kialakította állapot. A természetesen keletkezett, a „nép által adott” alak meglétét okozhatta, hogy az illető nép vagy ma is ott él, vagy a közelmúltban ott élt a területen (pl.: Koszovó területe albán népességű, bár nem albán fennhatóságú, ettől függetlenül a terület az albán névterület része is). A mesterséges eredetű nevek általában valamely nemzet államterületéhez tartozásából fakadhatnak (pl.: a szerb nép, amely fokozatosan szorul ki Koszovó területéről, államilag részben uralja a területet, ennek következtében névterülete is kiterjed rá. Neveinek egy része természetes (hiszen századokkal ezelőtt még etnikailag is jelen volt a szerbség) más része mesterséges eredetű. Mindkét módon létrejött nevek az adott nyelv névkincsének részét képezik, ezért szerves

tartozékai a névterületnek. A névterület minden nép esetében jelentősen túlnyúlhat a népterületen.

A magyar földrajzosok és térképészek egy része (és a közvélemény egy része is) azon a véleményen van, hogy a mesterséges eredetű nevek – főképpen a településnevek körében – nem képezik az illető nyelv névkincsét, ezért használatuk és térképi ábrázolásuk nem célszerű. Ennek a véleménynek mond ellent az a tény, hogy e nevek jelentős része természetes módon kialakult elemeket is tartalmaz és csak a modern fejlődés követelményeként volt szükséges mesterséges elemekkel ellátni őket. Annak kimutatása, hogy az ilyen nevek közül melyik a valóban tisztán mesterséges és melyik nem, nagyon nehéz feladat. Ezért alapvető szempontnak kell lennie a névhasználatnál, hogy minden olyan nevet, amely az adott nyelven valamilyen formában dokumentálva lett, használjunk. A mesterséges eredetű nevek jelenléte miatt gondolják sokan úgy, hogy a névhasználatot az etnikai jelenléthez kössük, de ennek az elméletnek a már említett okok miatt nem lehet létjogosultsága. Több kárt okoz egy nyelv kincseiben az utóbbi álláspont, mint az, hogy néhány „műnév” kerül be a köztudatba. *Mind a népterület, mind a szórványterület és mind a névterület az államterülettől független nagyságú (annál kisebb vagy nagyobb) lehet.*

3. A magyar névterület

A fentieket a magyar névanyag szempontjából vizsgálva az alábbi következtetéseket szűrhetjük le. Vagyis a magyar földrajzinév-használat területi vonatkozásait vizsgálva, eljutunk a magyar névterület fizikai kiterjedésének meghatározásához.

A 15 milliós magyarság 90%-a a Kárpát-medence lakója. Ebből a mai magyar államterületen kívül, de a Kárpát-medencében él 3,3 millió magyar. Ha ehhez a Kárpátokon túl élő, nyelvében már részben

románná vált csángókat is hozzászámítjuk az érték 3,5 millió lesz. A magyar államterület mai kiterjedésében a magyar nép által lakott területeknek csak mintegy felét tartalmazza, ha ehhez még a szórványterületeket is hozzávesszük, akkor ez az érték még kevesebb. A magyar népterület tehát jóval túlnyúlik az államterületen. Nem ritka más nemzetek körében sem az effajta különbözőség, de a magyar nemzet esetében történelmi sorsunk következtében jóval nagyobb a különbség a népterület és az államterület között, mint más nemzeteknél. A névterület viszonya az előző kettőhöz képest még nagyobb eltérést mutat. A mai államterületnél mintegy 3,5-4-szeres nagyságú a névterület. Határozott értéket azért nem mondhatunk, mert egy nyelv névterülete sem egységes, kompakt terület. A névterület a perifériák felé fokozatosan gyérül, már csak az illető nép szempontjából fontos, kiemelkedő történeti-néprajzi jelentőségű névtípusokra terjed ki. *A névterület kompaktnak tekinthető addig, amíg legalább község és folyó, pataknev szintig az adott nép 80-85%-ában saját nyelvén nevezi a terület földrajzi objektumait, jelenségeit.* Ezután már átmeneti névterületről beszélhetünk, ahol csak a nagyobb vízfolyásoknak, tájaknak és településeknek van az illető nép nyelvén saját névalakja.

A kompakt magyar névterület magyar névkincse minden névtípus (tájak, jellemző domborzati pontok, vizek, települések, határrészek) esetében eredendően természetesnek mondható. E nevek közül a mesterséges eredetűek legnagyobb számban a településnevek körében fordulnak elő, ez nagyrészt az 1898 és 1912 között folyó helységnév-rendezés eredménye, kisebb számban a természetföldrajzi tájak nevei közül kerülnek ki. A kompakt magyar névterület lakosságának mintegy fele magyar nemzetiségű, ez az arány a nagy számban szórványként élő magyarság miatt viszonylag alacsony. Így az egységesnek mondható, összefüggő magyar névterület az alábbi kisebb területekre bontható.

- (1) *Magyarország teljes területe*: a legteljesebb és minden névtípus tekintetében legösszefüggőbb terület. Egyes részein határnevekben szigetszerűen hiányos. Ezt a nemzetiségi lakosság jelenléte okozza.
- (2) *A Felvidék, vagyis Szlovákia teljes területe*: déli részén abszolút teljes magyar névanyag, amely észak felé fokozatosan a határnevek és jellemző földrajzi pontok tekintetében gyérül. A magyar településnevek egy része mesterséges eredetű.
- (3) *Kárpátalja (Ukrajna Kárpátontúli területe)*: ugyanaz jellemző e területre, mint a Felvidékre, a magyarországi határ menti terület magyar népessége következtében teljes névanyag, amely a Kárpátok felé határnevek és jellemző földrajzi pontok neveit tekintve gyérül.
- (4) *Máramaros (Románia területén)*: a magyar névanyag határ- és jellemző földrajzi pontok neveiben erősen hiányos, ez a terület túlnyomóan román etnikai viszonyai miatt van.
- (5) *Körös-vidék (Románia területén)*: a névanyag minden tekintetben teljesnek mondható, de hozzá kell tenni, mivel a terület egyes részein újonnan betelepült, főleg román etnikum él, az újabb névadás a régi magyar névanyagot lefedi. E területeken a magyar határnevek csak kutatás után tűnhetnek elő.
- (6) *A történeti Erdély (Románia területén)*: minden tekintetben teljes magyar névanyag, amely határnevek, jellemző földrajzi pontok nevei és kis számban víznevek tekintetében nem teljes, főleg az eredetileg szász népesség által lakott déli területen. Az Erdélyi-medence középső részén a múlt századra szórványosodott magyarság honfoglalás-kori neveit az új keletű román nevek a határnevek tekintetében elfedték. Ezek kutatással nyomon követhetőek.
- (7) *Moldva és a Csángóföld (Románia területén)*: a magyar névanyag csak település-, folyó- és tájnevek tekintetében mondható többé-kevésbé teljesnek. A csángók által lakott települések ha-

tárnevei részben magyarok, erős román hatással. A terület névrajzi szempontból még mindig a Kárpát-térség legmostohábban kezelt része. Mivel az itt meglévő magyar névanyagot a magyar térképek jelentős része nem ábrázolja, a névpusztulás felmérhetetlen méreteket öltött. Következetes névhasználattal e terület magyar nevei még menthetőek, de alapanyag, főleg a nagyobb méretarányokhoz kötődő határnevek esetében kevés van. A másik gond a névábrázolásban, hogy mivel e terület nem esett bele semmilyen magyar névrendezésbe és névgyűjtésbe, sok objektumnak több magyar neve is létezik. A dilemma az, hogy e nevek közül melyiket ábrázoljuk. Pl.: *Piatra Neamț* város magyar neve *Karácsonkő*, de *Németkő* alakban is előfordul, *Târgu Frumoș* városnak három magyar neve is van: *Szépvásár*, *Szépváros* és *Szépvárassz*. Hasonló párhuzamok vannak a víznevek esetében. A terület a magyar állam tartozéka volt a középkorban, ezért sok név középkori eredetű és ezekkel párhuzamosan alakult ki a románból visszamagyarosodott név, amelyet az ott élők sokszor ma is használnak. Ennek a problémának feloldására hozott valamilyen szakmai meg-egyeződés még várat magára.

- (8) *Havasalföld (Románia területén)*: a magyar névanyag Moldvához képest gyérebb, a terület már a névterület szórványához is sorolható. A magyar térképi névhasználat másik rendkívül mostohán kezelt területe, pedig a mindennap használatos Bukarest és a Kárpátokon áttörő nagy folyók nevein kívül számos folyónak és nagyobb településnek van magyar neve. Mind a Havasalföldön, mind Moldvában számos mai romániai megyének van magyar névalakja, sőt némelyik román név a magyarból származik. Ezeket minden esetben célszerű használni.
- (9) *Bánság (Románia és Szerbia-Montenegró területén)*: a magyar névanyag település-, víz- és tájnevekben teljes, határ- és jellemző földrajzi pon-

tok nevei tekintetében nemzetiségtől függő. Mivel a középkorban magyar lakosságú terület a török hódoltság alatt itt szenvedte el a legnagyobb (gyakorlatilag teljes) pusztulást, az újonnan betelepült nemzetiségek nevei teljesen, sokszor visszanyomozhatatlanul elfedték az e típusba tartozó magyar neveket.

(10) *Bácska déli része, a Vajdaság (Szerbia-Montenegró területén)*: a magyar névanyag minden tekintetben teljes. A terület jelentős része területi kiterjedését tekintve ma is mindenütt tartalmaz magyar lakosságot.

(11) *Szerémség (Horvátország és Szerbia-Montenegró területén)*: a magyar névanyag minden névtípus esetében csonka. A terület a középkorban teljesen magyar népessége a török idők alatt elpusztult. A még nyomozható nevek jelentős része túl történelmi, a mai magyar névhasználatba már nem hozható vissza. A névpusztulás folyamata a Szerémségben már teljesen végbement. A nevek a múlt században még visszagyökeresedhettek volna, de a magyar térképészet ezek ábrázolását nem vállalta föl.

(12) *Szlavónia (Horvátország területén)*: a terület keleti részén hasonló, talán kicsit jobb a helyzet, mint a Szerémségben. Ha a terület magyar neveit következetesen használjuk, akkor azok még menthetőek. Szlavónia nyugati részén a névpusztulás a XX. század elejére befejeződött, ez a Szerémségnél már említett okokra vezethető vissza. Ma csak nagyobb településeknek, folyóknak és néhány tájnak él magyar névalakja.

(13) *Muraköz (Horvátország területén)*: a magyar névanyag határneveket leszámítva teljes. A terület kis részben még ma is magyar lakosságú.

(14) *Mura-vidék (Szlovénia területén)*: hasonló a helyzet a Muraközhez, de itt népesebb magyar falvak találhatók.

(15) A történelmi Horvátország (Zágráb-Károlyváros környéke): nagyobb települések (Koprivnica-Kapronca, Varaždin-Varasd, Zagreb-Zágráb stb.), folyónevek (Kulpa, Száva, Lónya stb.), tájnevek (Monoszló-hg., Bródi-hg. stb.) reprezentálják a magyar névanyagot.

(16) *Őrvidék (Ausztria Burgenland tartománya)*: település-, víz és tájnevekben teljes magyar névanyag. A határnevek és jellemző földrajzi pontok nevei csak a Felsőőr környéki magyar nyelvszigetben teljesekek. A településnevek tekintetében a volt magyar államterület ma is legmostohábban kezelt része. Az őrvidéki (burgenlandi) magyar településnevekről sem a tömegtájékoztató, sem a térképkészítők jelentős része nem hajlandó tudomást venni.

A névterület szempontjából szórványterületek azok, ahol már csak szigetszerűen egy-egy név fordul elő az illető nyelven. Ezek a nevek történelmi eredetűek vagy valamilyen mesterséges folyamat eredményei. A magyar nyelv esetében ilyen folyamat a nyelvújítás volt. Európa történelmileg kialakult magyar nevekben rendkívül gazdag. Azonban e nevek legnagyobb része, mintegy 90%-a a XX. század elejére, a mostohán kezelt térképi használat miatt kikopott a magyar szóhasználatból és csak töredékesen maradt a köztudatban. Az idegen területek nemzeti földrajzi neveinek ilyen nagymérvű pusztulására más nemzetek esetében nem találunk példát. Ennek megváltoztatására 1943-ban a Honvéd Térképészeti Intézetben belül történt névgyűjtés, amely az oklevelekben, irodalmi alkotásokban fellelt magyar neveket fogta egybe és egy belső ajánlás formájában közölte. E felsorolásban ma már meglehetősen tűnő magyar településnevek is szerepelnek, de jelentős részük a magyar névkincs részét képezik. A mai magyar térképi névhasználatba és ezen keresztül a mindennapi szóhasználatba visszahozásuk – mint szokatlan nevek – erős szakmai és társadalmi ellenállásba ütközik, így magyar

névterület szórványait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- (1) *Morvaország (Csehország területén)*: városnevek (Uherské Hradište – Magyarhradis, Olomouc – Alamóc – Olmüc stb.) és nagyobb folyók nevei (Odra – Odera, Morava – Morva, stb.) jelentik a magyar névanyagot.
- (2) *Galiczia (Lengyelország területén)*: néhány város magyar neve (Nowy Sącz – Újszandec, Stary Sącz – Ószandec, Kraków – Krakó, stb.), valamint a Kárpátok külső oldalának tájnevei (Beszvidek, Besszádok stb.) adják a magyar névanyagot.
- (3) *Lengyelország további területei*: néhány városnév (Wrocław – Boroszló, Warszawa – Varsó, Gdańsk – Dancka stb.) és a Visztula folyó jelentik a magyar névanyagot.
- (4) *Ó-Szerbia északi pereme (Szerbia-Montenegró területén)*: néhány városnév reprezentálja a magyar névanyagot (Sabač-Szabács, Beograd-Belgrád, Smederevo-Szendrő stb.).
- (5) *Dalmácia (Horvátország területén)*: városnevek adják a szórvány magyar névanyagot (Zadar-Zára, Dubrovnik-Ragúza stb.).
- (6) *Szlovénia területén* – a Mura-vidéket leszámítva – csak egy település Celje – Cilli neve ad magyar alakot.
- (7) *Bosznia területén (Bosznia-Hercegovina területén)*: városnevek adják a szórvány magyar névanyagot (Tuzla-Só stb.).
- (8) *Ausztria területén* – az Őrvidéket leszámítva – számos tájnév magyar alakja (Alsó-Ausztria, Stájerország stb.) és városok magyar nevei alakultak ki (Graz-Grác-Gréc, Wien-Bécs stb.).

Ezen kívül Európa más részein vannak ma is használatban magyar nevek. Ezek folyókra (*Rajna, Majna, Elba* stb.), településekre (*Prága, Drezda, Bréma, Velence* stb.), területekre, tájakra (*Szilézia, Kasztília, Anglia, Cseh-erdő, Kasztíliai-választóheység* stb.) vonatkoznak. Egy részük idegen név ma-

gyarosodott formája, de ettől függetlenül a magyar nyelv részét képezik. Fontos típus az európai nagyvárosok nyelvújításkor keletkezett magyar nevei (*Koppenhága, Lisszabon, Brüsszel* stb.). Ezen kívül mindenképpen meg kell említeni a törökországi *Tekirdag* magyar nevét *Rodostót*.

4. Magyar földrajzi nevek a névterületen kívül

A Kárpát-medence az a terület, amelynek központi, kis része ma a magyar államterület, egyben a kompakt magyar névterület része is. Ennek a területnek, a történelmileg kialakult, mindennapi életünkhöz szervesen kötődő magyar névanyagát a magyar névkincs részének tekintjük, semmi nem indokolhatja e nevek mindennapi használatból (tömegkommunikáció, térképek, szakkönyvek) való kiiktatását. Ennek a magyar névanyagának a használatában csak szemléletmódbeli különbségek következtében vannak eltérések (pl. csángóföldi magyar településnevek használata stb.). Az előbbieket folytán a közvetlenül a népterület és az államterület „bővítményeként” szereplő névterület megléte és a társadalom általi „elismertsége” javarészt megvan, a magyar nyelvű sajtó, írott és elektronikus média, térképészet, illetve különböző tudományok által művelt szakirodalom csak akkor nem használja a magyar névanyagot, amikor a kommunikációban részt vevő egyén felkészültsége folytán nem ismeri a magyar neveket, ezáltal nem képes anyanyelvén megnevezni az egyes földrajzi objektumokat. Ezzel szemben a Kárpát-medencétől és a történelmileg kialakult magyar névterülettől távolodva, az idegen nyelvű földrajzi nevek „területén” is előtérbe kerülhet a magyar névalakok és változatok használata. Ezek a magyar és magyaros nevek már nem képezik a magyar névterület részét, létrejöttük főképpen a földrajztudomány és a térképészet, illetve nemegy-

szer az irodalom, az újságírók, utazók műve. Alkalmazásuk folyamatosan, főképpen kartográfiai és földrajzi szakmai viták, de társadalmi viták tárgyát is képezik. Az idegen nevek magyar és magyaros alakjának létrehozása már a korai századokban is jelenlévő igénye volt a magyar nyelvnek, de érezhető ez a törekvés más nyelvek saját névanyagának kialakításában is. Joggal mondhatjuk, hogy számos olyan magyar név, amely nem a magyar nyelvterületen lévő földrajzi objektum jelölésére alakult ki, fordítás vagy magyaros kiejtés alapján került a használatba és csak régisége okán soroljuk ma a magyar névterülethez (*Bécs, Prága, Krakkó*). Ezek a nevek azonban a magyar nyelvterület közeli szomszédságában lévő földrajzi részleteket jelölnék. Velük párhuzamosan léteznek nagyon távoli földrajzi részleteket jelölő, teljesen vagy részben magyar nevek, olyanok, amelyek nyelvünk részét képezik, mindennaposan használatban vannak (*Szikkás-hegység, Felső-tó, Tűzföld, Sárga-folyó, Fokváros* stb.). Ezek létrejötte és használata a nemzetközi ajánlások alapján nem célszerű, ugyanakkor a mindennapi nyelv és az irodalom igényli jelenlétüket, használatuk könnyebben érthetővé és otthonosabbá teszi e területek megismerését. Gondoljunk csak gyermekkorunk indiántörténeteire, az ifjúsági regényekre, Verne könyvekre. Az irodalommal minden magyar olvasó kisiskolás korától „magába szívja” a távoli tájak „magyar neveit”, azok nem magyar voltára talán csak iskoláinak végén ébred rá. Így a földrajzi nevekkkel „dolgozó” szakterületek (térképszerkesztők, földrajzosok, könyvtárosok stb.) körében „problémát” jelentenek ezek a nevek. A társadalom igényli meglétüket, a nemzetközi szakmai fórumok nem tartják előnyösnek használatukat, de ez utóbbi ellenére a magyar irodalomban és sajtóban legtöbbször használatban vannak. A térképészek körében erre a problémára szokások, már-már hagyománynak tekinthető, sokszor át nem gondolt megoldások jöttek létre. Az idegen nevek magyaros alakjának használatára, minden eré-

nyével és hibájával, az 1954-től az 1990-es évek elejéig egyetlen magyar nyelvű világatlaszt tekintették mérvadónak. „Egy térképen csak azok a nevek szerepelhetnek magyarul, amelyek a Világatlaszban is magyarul vannak” hangzott és hangzik el sokszor a különböző kiadók szerkesztőségeiben. Ezt a megoldást vallják legtöbbször azok is, akik az 1990-es évektől térképkészítéssel foglalkoznak. Pedig a különböző útikönyvek, értékes földrajzi leírások és szakkönyvek sokszor jóval túllépnek a szóban forgó Világatlasz adta kereteken és számos idegen név magyar fordítását és magyaros formáját közlik, legtöbbször a jobb érthetőség kedvéért. És ezt tekinthetjük kulcsszónak: a *jobb érthetőség*. Amikor egy szépirodalmi műben vagy egy útleírásban a szerző magyaros alakkal helyettesít egy idegen földrajzi nevet, az olvasót akarja közelebb hozni a táj megismeréséhez. Az idegen nevek magyar vagy magyaros formában való használatának ellenzői az adott objektum fellelhetőségét tartják nehezebbnek vagy megvalósíthatatlannak, ha a forrás (újságcikk, szakkönyv, térkép) nem az aktuális idegen nevet közli. Így a mindennapi kommunikációs gyakorlatban már korántsem áll elő a távoli területek magyar névhasználatának kérdésében az a többé-kevésbé létrejött névhasználati egyetértés, amelyet a magyar névterület neveinek alkalmazásakor tapasztalhattunk. Az alábbiakban azoknak a magyar földrajzi neveknek a csoportjait tekintem át, amelyek származásuk tekintetében, eredendően idegen nevek. Ezek magyar névalakja nem minden esetben hozható létre és megalkotásuk egyes névcsoportok, illetve típusok esetében nem is ajánlatos.

A magyar névterületen kívüli magyar földrajzi nevek alaptulajdonságai

- (1) Magyar szóalkotással létrehozott nevek, ezért a magyar helyesírás szabályai vonatkoznak rájuk.

- (2) Az ide tartozó nevek idegen eredetűek, létrehozásuk sokszor a térképszerkesztő szubjektív megítélésének függvénye.
- (3) Megalkotásuk és használatuk célszerűsége vitatott.
- (4) A magyar névalak létrehozása növeli a magyar olvasóban az otthonosság érzetét, ugyanakkor a nemzetközi tájékozódásban az eredeti idegen név ismeretének hiánya hátrányt jelent.
- (5) Közvetlen terepi tájékozódást segítő térképeken létrehozásukat mennyiségi szempontból megfontolás tárgyává kell tenni.

Az idegen nevekből alkotott magyar földrajzi nevek létrehozásának alapelvei

☞ *Részben fordított nevek*

A név egy részének fordításán azt értjük, hogy a földrajzi köznevet fordítjuk le. Ez egyrészt azt jelenti, hogy idegen eredetű köznevet magyar név váltja fel, másrészt, hogy a tulajdonnevet a magyar helyesírás szabályai szerint, de mint idegenből alkotott nevet kapcsoljuk a köznévhöz. Az idegen településnévből, vagy történeti névből képzett magyar névalkotáskor az idegen név ragozatlan formájához a magyar -i képző járul. Pl.: *Třeboni-medence* (Třebon városából) *Adriai-tenger* (Adria városából), *Felső-Guineai-hátság* (Guinea történeti-földrajzi névből), *Mexikói-öböl* (Mexikó történeti-földrajzi, ill. államnénvből), *Madagaszkári-medence* (Madagaszkár sziget nevéből), *Hunter-szigeti-hátság* (Hunter-sziget nevéből). Amikor a részfordításban személynév, illetve más, ma nem élő földrajzi névből eredő tulajdonnév áll, akkor a képzésben részt vevő név írásmódja nem változtatható és nem fordítható. Pl.: *Andaman-szigetek*. (Andaman nép nevéből), *Appalache-hegység*. (Apalchen indián település nevéből), *Seychelles-szigetek* (Moreau de Seychelles tengerésziszt nevéből) stb.

☞ *Teljesen lefordított és magyarrá vált nevek*

Az idegen névből, annak tulajdonnévi és köznévi fordításával új magyar nevet alkotunk. Általában a magyar szakirodalom e típust említi, mondhatnánk megtűri, pedig jelenlétük nem egy távoli terület földrajzi neveinek eredetét teszi érthetővé. E névtípusok teljes értékű magyar földrajzi névnek tekintendők. Idegen név magyaros átvételekor a név alaptagját vesszük át, ez egészül ki magyar többes számmal ill. magyaros írásmóddal. Pl.: *Alpok* (Alpes »» Alpok), *Andok* (Andes »» Andok), *Baleárok* (Balears »» Baleárok), *Antillák* (Antillas »» Antillák), *Pontuszi-hg.* (A Fekete-tenger partvidéke latinul Pontus) stb.

Amikor az idegen név tulajdonnévi része melléknév vagy közszó akkor azt magyarra fordítva kapcsoljuk a magyar köznévhöz. Pl.: *Sziklás-hg.* (Rocky Mountains »» Sziklás-hg.), *Nagy-Rabszolga-tó* (Great Slave Lake »» Nagy-Rabszolga-tó), *Parti-hg.* (Coast Mountains »» Parti-hg.), *Arany-part* (Gold Coast »» Arany-part), *Elefántcsont-part* (Ivory Coast »» Elefántcsont-part), *Sárkány-hegység* (Drakensberge »» Sárkány-hegység), *Keserűgyökér-hegység* (Bitterroot Mountains »» Keserűgyökér-hegység) stb.

A földrajzi nevek magyar alakjainak használata és létrehozása az egyes névkategóriák esetében:

(1) Településnevek:

- A településnevek államnyelvi alakját minden esetben hivatalos névnek¹ kell tekintenünk.
- A Föld bármely településének magyar névalakját pusztán fordítás vagy magyaros átírás alapján létrehozni nem megengedhető. Kivételt képeznek a sajtó által a magyar névhasználathoz igazított nevek, ezek mindennapi nevek lévén, térképi használata indokolt.²

- A helységnévtárakban, szakirodalomban, irodalmi művekben, publikus³ formában megjelenő magyar településneveket a magyar földrajzinévkincs részének tekintem, ezek használatát az egész Föld esetében indokoltnak tartom az alábbi megszorításokkal.
- A magyar településnév-anyag szétválasztható egy ma használatban lévő és egy elfeledett, a használatból kikerült ún. középkori csoportra⁴. A mindennapi használat az utóbbi csoport esetében nem indokolt, illetve külön vizsgálat és mérlegelés tárgyát képezheti a használat.⁵
- A nem latin betűkkel író európai nyelvek településneveit, ha nincs egyéb magyar névalakja magyar átírással kell közölni.
- A nem latin betűkkel író keleti nyelvek településneveit, ha nincs egyéb magyar névalakja a „keleti nevek magyar helyesírása” által megadott átírási formában kell használni.

(2) *Közterületek nevei (utcanevek):*

- A közterületek neveinek államnyelvi alakját minden esetben hivatalos névnek kell tekintenünk.
- Azokon a településeken, ahol hivatalosan kettős közterületnév-használat van, mindkét nyelv neveinek használata indokolt (pl. térképen), de magyar nyelvű szövegben a magyar név használata elegendő.

- Pusztán fordítás útján létrehozott / létrejött, de nem hivatalos közterületnevek használata nem indokolt, de megengedhető.⁶

(3) *Igazgatási nevek:*

- Az igazgatási nevek államnyelvi alakját minden esetben hivatalos névnek kell tekintenünk.
- Az államnevek (országnevek) magyar névalakja a Magyar Tudományos Akadémia által megadott alakban kell használni.⁷
- A közigazgatási egységek neveiben minden egyes esetben a köznévi tag fordítása szükséges.
- Azokban az országokban, ahol a közigazgatási egységek neveinek tulajdonnévi része közszoói (égtájak, viszonysszavak) tagot tartalmaz a név egészének magyar formáját kell felvenni. (*Észak-Csehország*⁸, *Alsó-Ausztria*⁹, *Új-Dél-Wales*¹⁰, *Központi tartomány*¹¹)
- Abban az esetben, ha az adott ország közigazgatási egységének államnyelvi névalakja magyar névalakkal rendelkező település, víz vagy táj nevéből képződött, a magyar nevet a névadó objektum magyar nevének alkalmazásával kell létrehozni. (*Pozsonyi körzet*¹², *Kárpátontúli terület*¹³, *Szilágy megye*¹⁴, *Dél-Morvaország*¹⁵, *Észak-Rajna-Vesztfália*¹⁶, *Felső-Ausztria*¹⁷, *Katalónia*¹⁸, *Egyenlítői-körzet*¹⁹).
- A védett területek neveinek esetében a köznévi tagok (nemzeti park, tájvédelmi körzet, természetvédelmi terület) fordítása elengedhetetlen.

¹ Hivatalos név: a közigazgatásban, közlekedésben, postai szolgálatban stb. alkalmazott, törvényben, rendeletben meghatározott név.

² Pl. Mexikóváros, Kuwaitváros, Brazíliaváros, Nyugat-Berlin, Kelet-Jeruzsálem, Észak-Nicosia, Majnafrankfurt, illetve Mosztár, Szarajevó, Tetovó stb.

³ Nagyobb példányszámban, nyomtatásban megjelent vagy egyéb publikációban, de szakmailag elfogadott formában közzétett.

⁴ Pl. Ágosta (Augsburg), Boroszló (Wrocław), Dancka (Gdańsk), Ilyvó (Lviv), Nándorfehérvár (Belgrád) stb.

⁵ Példának lásd: „A Föld világtalasz” [AGÁT–Nyír–Karta–Szarvas, 1999] „Történeti magyar helységnév” jelkulcsi kategória.

⁶ Pl. a prágai Vencel tér, moszkvai Vörös tér

⁷ Megjegyzendő, hogy több állam magyar neve lehetne „magyarabb” (Moldova–Moldávia, Botswana–Becsuanálföld, Lesotho–Bászutóföld stb.)

⁸ Kraj Severočeský (Csehország)

⁹ Niederösterreich (Ausztria)

¹⁰ New South Wales (Ausztrália)

¹¹ Central (Zambia)

– Abban az esetben, ha a védett terület államnyelvi névalakja magyar névalakkal rendelkező település, víz vagy táj nevéből képződött, a magyar nevet a névadó objektum magyar nevének alkalmazásával tartom célszerűnek létrehozni. (*Kis-Fáttra* Tájvédelmi körzet²⁰, *Óriás-hegység* Nemzeti Park²¹)

(4) *Víznevek, a jellegzetes földrajzi pontok nevei és a tájnevek magyar névalakjának általános létrehozási elvei:*

– Magyar szövegekörnyezetben, illetve magyar nyelvű kommunikáció esetén fontos alaptétel, hogy minden természetes eredetű és megjelenésű objektum nevének esetében törekedjünk az objektum magyar nevének használatára, ha ilyen nincs a magyaros névalak létrehozására. A fent leírt törekvés fő célja nem a minden áron történő magyarosítás, hanem annak a hagyománynak a folytatása és kiterjesztése, amely azt célozza, hogy azok a földrajzi nevek, amelyek adott nyelven konkrét jelentéssel bírnak, a magyar olvasó számára is konkrétumot jelentsenek. Cél legyen, az előbbieken túl, hogy rendszeresebb, áttekinthetőbb, logikusabb legyen az a térképi névanyag, amelynek a köznapi szóhasználatban és az írott szakirodalomban általában magya-

ros formájú neveit (is) alkalmazzuk. A továbbiakban ismertetésre kerülő elvek alkalmazása egy megalapozott rendszerbe illeszkedő névanyagot hoz létre, így teljesebbé, jobban érthetővé válik mind földrajzi, mind történelmi értelemben a magyar olvasónak készülő, távoli világokat is bemutató területek természeti névanyaga.

– A földrajzi nevek köznévi tagjai a latin írásjeleket használó nyelvek köznévi tagjai esetében legtöbb esetben következetesen lefordíthatók. Hasonló a helyzet a cirill írást használó szláv nyelvek esetében is. (*Orlice-hegység*²², *Cserszkij-hegység*²³, *Bajor-erdő*²⁴)

– Külön elbírálás alá esnek a nem latin betűs távoli nyelvek (türk nyelvek, kínai, koreai, japán stb.). Ezek közszoói tagjai a magyar nyelvben általában jól kiejthető és sok földrajzi objektum nevében – magyar fülnek – a tulajdonnévvel összeforrottan jelentkeznek²⁵. Ezek fordítása nem javasolt, ugyanakkor a közsavak következetes adott nyelvi (magyar átírásban való) felvétele indokolt.²⁶ Ezeknek a földrajzi közneveknek magyar átírással írt alakját a földrajzi összetételben minden esetben kis kezdőbetűvel, a tulajdonnévhez kötőjellel kapcsolva kell írni.

¹² Bratislavský kraj (Szlovákia)

¹³ Zakarpatszka oblaszty (Ukrajna)

¹⁴ Județul Sălaj (Románia)

¹⁵ Jihomoravský kraj (Csehország)

¹⁶ Nordrhein-Westfalen (Németország)

¹⁷ Oberösterreich (Ausztria)

¹⁸ Cataluña (Spanyolország)

¹⁹ Équateur (Kongói Demokratikus Köztársaság)

²⁰ Chránená krajinná oblast' Mala Fatra (Szlovákia)

²¹ Krkonošský Národní Park (Csehország)

²² Orlické hory (cseh)

²³ Cserszkij hrebet (orosz)

²⁴ Bayerwald (német)

²⁵ pl. Tien-san (kínai), Csilien-san (kínai), Kuznyecki-alatau (hakas), Ulahan-bom (jakut), Kara-kum (türkmén)

²⁶ pl. Csilien-san és nem Csilien-hegység. Magyar célközönség esetén nem helyes e névcsoport tekintetében a nemzetközi átírások alkalmazása. Tehát nem Quilian-san vagy Quilian-hegység.

- Az előbbihez hasonló megoldást, tehát kis kezdőbetűvel való írást alkalmazunk az idegenből magyarrá vált közszoí névtagok helyesírására is (*kordillera, kordillerák, plató, fjord, fjell*).
 - A földrajzi nevek melléknévi és köznévi eredetű tulajdonnévi részeit abban az esetben, ha azok ma is az adott nyelvben konkrét jelentéssel bírnak, lefordíthatjuk.²⁷ Kivélt képeznek a személynévből és tulajdonnévből (pl. hajó, expedíció nevéből) származó névtagok. (*Sziklás-hegység*²⁸, *Róka-szigetek*²⁹, *Kúszósül-folyó*³⁰, *Isteni kegyelem-öböl*³¹, *Két testvér-hegység*³²)
 - Hasonlóan kivételt képezzenek a távol-keleti nyelvek földrajzi összetételei. Ezek esetében – a köznévi tagokhoz hasonlóan – a magyaros átírás elegendő. A közvetlen magyar fordítás csak akkor célszerű, ha az más latin betűs nyelvek esetében jelentkezik.
 - Önmagukban konkrét jelentéssel bíró idegen neveket nem fordíthatunk. Ezek olyan nevek, amelyek egyrészt már önmagukban állva nem tartalmaznak köznevet, illetve minden tagjuknak az adott nyelven konkrét jelentése van. E földrajzi nevekhez nem kapcsolhatunk magyar (vagy más) köznevet sem, mivel ekkor a szóismétlés (pleonazmus) hibáját követjük el.³³
 - A személynévi eredetű földrajzi nevek közül a szentek és az uralkodók neveiből képzett formák következetesen lefordíthatók.³⁴
 - Az emlékeztető és beszélő nevek nem fordíthatók. Ezek olyan nevek, amelyek valamilyen eseményhez kötődnek, vagy az eseményben részt vett személy, eszköz nevéből váltak földrajzi névvé.
- Legtöbbjük tengerfenék, domborzati nevek esetében fordul elő.³⁵
- Amikor a név betűszót tartalmaz, a betűszó nem oldható fel és nem fordítható.³⁶
 - Azok az idegen eredetű nevek, amelyek már önmagukban is idegen eredetűek és más nyelvben értelmet nyertek nem fordíthatók.³⁷
 - Nem alkalmazható a magyar névalak abban az esetben, ha az idegen név – bár a fenti esetek valamelyike érvényes lenne rá – teljes mértékben beleyökeresedett a mindennapi köztudatba és a mindennapok kommunikációjában folyamatosan, társadalmi és szakmai megosztottság nélkül élő név.³⁸
 - A magyar névalakok létrehozásához mindenképpen szükség van az idegen név minimális etimológiai vizsgálatára. Ezzel tisztázható a név eredete és a fordíthatóság helyessége.

²⁷ Tájak, csúcsok, hágók és vizek esetében legnagyobb részük az európaiak által új névadásban részesített Észak-és Dél-Amerika területén fordulnak elő.

²⁸ Rocky Mountains (angol)

²⁹ Fox Islands (angol)

³⁰ Porcupine River (angol)

³¹ Bay of Goods Mercy (angol)

³² Sierra Dois Irmãos (portugál)

³³ Pl.: *Kara-kum* (= Fekete-sivatag), *Kizil-kum* (= Vörös-sivatag), *Gobi* (= Sivatag), *Kara-tau* (= Fekete-hegység), *Isszik köl* (= Isszik-tó) stb.

³⁴ Ide tartozik nagyon sok fok neve.

³⁵ Pl.: *Atlantis Seamount* »» *Atlantis-fenekhegy* (Atlantis hajó nevéből), *Northwind Ridge* »» *Northwind-hátság* (Northwind »Északi szél« hajó nevéből), *Northern Holiday seamount* »» *Northern Holiday-fenekhegy* (Northern Holiday expedíció nevéből) stb..

³⁶ Pl.: *Arlis Spur* »» *Arlis-nyúlvány* (Arctic Research Laboratory Island névből), *Kotlovina Szevernij Polus* »» *Szp-medence* stb.

³⁷ Pl.: *Man-sziget*. (Man' kelta szó, = kicsi, kicsiny), *Yellowstone* (a minnataree indiánok nyelvén mitsiadazi = sárga kő), *Niagara-vízesés* (Ongniaahra irokéz szó = kettévágott föld) stb.

³⁸ Pl. Mont Blanc, Sierra Nevada, Kara-kum, Kizil-kum, Góbi,

5. A kompakt magyar névterület neveinek megjelenése különböző korok térképein (A magyar névhasználatra jelentősen ható politikai irányzatok áttekintése)

A következőkben a modern kartográfia³⁹ által készített, a kompakt magyar névterületet, vagyis Magyarországot és annak táji keretét, a Kárpát-medencét, valamint környezetét ábrázoló térképek magyar földrajzinév-anyagának jelentősebb változásait mutatom be. A magyar nyelvű térképek körében a földrajzi nevek közlésében, az immáron több mint 120 éves múlt, sok érdekességet és tanulságot mutat, azzal együtt, hogy a magyar nyelvű földrajzinév-használat politikai korszakokhoz és ideológiai irányzatokhoz egyértelműen hozzákapcsolható. A magyar nyelv névkincséhez szervesen hozzátartozó földrajzi nevek használata számos olyan változáson ment keresztül, amely az adott korban követelményként jelentkezett, de későbbi korok megítélésében a változtatás már elmaradottságot sugallt. Ennek a bonyolult, a szakmai vitákat és érzelmeket sokszor felkorbácsoló változáshalmaznak az egyes szakaszait és mozzanatait kívánom megvilágítani. Írásom a kis méretarányú általános térképek⁴⁰ magyar névhasználatát tekinti át.

A Monarchia térképészeinek magyar névhasználat (1880–1920)

A XIX. század vége és a XX. század 10-es éveinek nagyközönségnek szóló térképkészítése elsősorban

az oktatási célú atlaszok és falitérképek korszaka. Az ország vezetése és lakossága a dualizmus előnyeit érzékelve és kihasználva a teljes bel- és kultúrpolitikai autonómia kiépítésén fáradozott. Ez a földrajz és a történelem oktatásában is érvényesült⁴¹. A kultúrpolitika részletes tananyagot dolgozott ki a Magyar Szent Korona országainak földrajzoktatásához, valamint a magyar nemzet történetének elsajátíttatásához. Ennek megfelelően a két térképígyényes tantárgy követelményeihez igazítva sorra jelentek meg az iskolai atlaszok és térképek. Ezek a magyar névterület és az államterület hozzávetőleges egybeesése⁴² következtében a magyar/nem magyar névanyag felvétele vagy elhagyása nem merült fel kérdésként. Gyakorlatilag nem vizsgálták és szabályozták a névhasználatot, az a térképek szerkesztőinek földrajzi név ismereteit tükrözte. Nem számítjuk a névhasználati változtatások körébe a településnevek 1898 és 1912 között folyó rendezését⁴³. Az ekkor létrejött névváltoztatások állami szinten folytak, használatuk a térképeken nem képezhetette vita tárgyát. 1920 előtt általános szemléletmódként tapasztalható a térképeken, főképpen a településnevek esetében, a hivatalos/nem hivatalos nyelvek alapján történő név előtérbe helyezés, illetve névdizkrimináció. Ez a jelenség a kartográfiában az államközpontúság elvének alkalmazása. *Az államközpontúság elvén azt a nemzeti nyelv szempontjából diszkriminatív felvételi megoldást értjük, amikor a térképen az olvasó nyelvétől függetlenül, elsősorban az államnyelvi névalakokat helyezik előtérbe, tehát túlnyomóan hivatalosnak tekintett neveket jelenítenek meg.* Ennek következményeként az egyébként a Magyar Királyság határain túlnyúló magyar név-

³⁹ A magyarországi térkép-sokszorosításban a síknyomtatás nagyobb arányú térhódításától.

⁴⁰ Leginkább az atlaszokban szereplő igazgatási- és általános földrajzi térképek.

⁴¹ Törvény a népiskolai oktatásról. (1868. XXXVIII. tc.)

⁴² Egybeesést említünk, de a névterület – ha szórványosan is – főképpen keleti és déli irányban jelentősen túlnyúlt és túlnyúlik a Kárpátok és a Száva vonalán.

⁴³ Törvény a helységnevek rendezéséről (1898. IV. tc.), az ún. törzskönyvezés folyamatának elindítója.

terület névanyaga a térképeken csonkult. Jól érzékelhetően ekkor kerültek le a térképlapokról Horvátország, Szlavónia, Moldva és a Havasalföld középkorból gyökerező magyar nevei. Ennek a felfogásnak máig ható súlyosan negatív kulturális hatása van: a magyar nyelvű olvasóközönség és sajnos a térképész-földrajzos szakma egy része is, idegenkedik a fent említett területek magyar névanyagától, pedig e területeken nem csak a magyar nevek, hanem a még szórványban jelenlévő, bár az asszimiláció végső határára jutott magyar etnikum⁴⁴ is jelen van. Ennek a kartográfiai szemléletmódnak tulajdonítható, hogy a közép-európai magyar földrajzinév-anyag egy része archaikussá, történelmivé vált, hiszen a magyar térképészek „leszoktatták” a magyar olvasót e nevek használatáról. A térképész szakma ezzel az időszerűnek hitt lépésével befejezte a „magyar végvidékek”, magyar etnikumát jórészt elvesztett területeinek kulturális pusztítását, végeredményben ezzel a török hódoltság „művét” beteljesítve. A térképeken⁴⁵ a településnevek közlésénél a Magyar Királyság határain kívül (legtöbbször Horvát-Szlovónországban is) egyértelműen az államközpontúság érvényesül: *Osijek, Wien, Bacău, Dresden*⁴⁶ stb. nevek szerepelnek. Ugyanakkor a vizek, jellegzetes földrajzi pontok⁴⁷ és tájak nevei nagyobb részt magyar vagy magyaros alakjukkal kerültek fel.

A dualizmus Magyarországon a földtudományok rohamos fejlődése következett be. Az ország gazdasági erőforrásainak minél hatékonyabb kiaknázásának megteremtéséhez szükség volt a földtani, természetföldrajzi kutatások minél gyorsabb és pontosabb elvégzésére. Ennek a programnak szükséges velejárója volt, hogy természetföldrajzi értelemben

rendszerbe foglalják az ország természeti képződményeit. Ennek következtében sorra jelentek meg publikációk a Magyar Szent Korona országainak hegységeiről. Tudományos támogatottságot nyert a magyar népi tájszemlélet, amely a Kárpátok övezte medenceség középpontjából, a „medence aljából” szemléli a környezetet. Részletes geológiai és morfológiai alapú felosztások születtek az ország hegyvidékeiről. Ezeknek a munkáknak a nevekre is hatása volt, de konkrét – mai értelemben vett hierarchikus – tájbeosztásról még nem beszélhetünk. Csak kis számban vált szükségessé műnevek létrehozása, a tudomány átvette az ország területén élő népek névadását. A „hivatalos” földrajztudomány leginkább csak az országhatárokon belül fekvő természetföldrajzzal foglalkozott. Ennek következtében e területen is beállt az államközpontúság: a térképek névanyaga a Kárpátokon kívül, az előtérben hézagossá, elnagyolttá vált. Ez a jelenség gyakorlatilag a XX. század végéig végigkíséri a magyar térképek jelentős részét.

A trianoni sokk, „válaszlépés” a térképeken (1920–1945)

Trianon után a névterület és az államterület helyzete alapvetően megváltozott. A kompakt névterület alig harmada maradt az államterületen belül. Ennek az anomáliának már önmagában is az államközpontúság elvének feladására kellett, hogy késztesse a térképi névrajz megalkotóit. Ez végeredményben megtörtént, tehát a térképszerkesztők – ha nem is tudatosan – átléptek a korlátot szabó államközpontú felfogáson. Azonban ez a megoldás nem az észszerű belátás és a tudományos gondol-

⁴⁴ Moldvai magyarok (Csángóföld) és a magyar nyelvszigetek Szlavóniában.

⁴⁵ Pl.: Földrajzi iskolai atlasz (tervezte: Kogutowicz Manó, 1896), Kozma–Kőrösi Rendszeres földrajzi atlasz (szerk.: Kozma Gyula és Kőrösi Albin) [Singer és Wolfner kiadása Budapest, 1907]

⁴⁶ Eszék (Osijek), Bécs (Wien), Bákó (Bacău), Drezda (Dresden)

⁴⁷ Hegycsúcsok, hágók, szorosok, fokok.

ködés alapjain állt. A nemzet a megalázó és az államát megcsonkító diktátum adta állapotban, egyfajta védekezésként, egységesen a teljes revízió követelésének a realitásokkal dacoló talajára állott. Ennek megfelelően a térképi névhasználatnak is ennek az ideológiai követelménynek kellett megfelelnie és a teljes revíziót sugallnia. A teljes revízió szolgálata azonban egyfajta sajátos államközpontúságot eredményezett: nem a trianoni országhatár, hanem továbbra is a Magyar Királyság 1918 előtti területe maradt – névrajzi szempontból – a magyar államterület, azzal a hatalmas különbséggel, hogy a horvát–magyar kiegyezés⁴⁸ óta mostohán kezelt szlavóniai–horvátországi–dalmáciai magyar neveket némely térképlapok ismét használják. Az ebben a korban született térképek sok tekintetben ellentmondásos névrajzot tartalmaznak. Az 1922-ben megjelent Kogutowicz⁴⁹ földrajzi iskolai atlasz Kárpát-medencét bemutató⁵⁰ térképlapján a történelmi határon belül teljesen és kizárólagosan magyar névanyagot közöl. Ugyanakkor a Kárpátok külső oldalán már csak a hegyláncon belül eredő vizek nevei magyarok (pl. *Tatros, Bodza*), a kívül eredőké államnyelvi (pl. *Dniestr, Oder, March*⁵¹). Természetföldrajzi szempontból jelentős, hogy megjelennek a kárpáti nagytájak nevei⁵², viszont megint az államközpontúság jelenlétét mutatja, hogy hegységkereten kívül a tájak államnyelvi alakjukkal szerepelnek: *Wienerwald, Marchfeld, Mars Gebirge, Karawanken*.⁵³ A területi revízió tömegekbe sulykolásának bizonyítéka, hogy az 1922-es kiadású atlasz az „Magyar Szent Korona országainak politikai térkép-

pe” címmel közli a Monarchián belüli Magyar Királyság térképét. Tehát egy régi állapotú térkép (mondhatnánk történelmi térkép) szerepel egy földrajzi atlaszban. Ennek magyar névhasználatát megint csak ellentmondásos: Horvátországban csak magyar nevek, Moldvában és a Havasalföldön csak román nevek szerepelnek. Növeli az ellentmondást, hogy Ausztriában a *Wien/Bécs, Wiener Neustadt/Bécsújhely* kettős megírás jelentkezik.

Ahogy az ország egyre inkább kilépett a politikai és gazdasági elszigeteltségből és találta meg kapcsolatát Nyugat-Európa felé, úgy oldódott az „államközpontú görcs” a térképeken is. A rendszertelen magyar névalkalmazás és a diszkrimináció egyes területek esetében továbbra is jelen van, de a magyar névhasználat a Kárpátokon kívül egyre szélesedik és csiszolódik. Ez elsősorban a tájak neveinél érezhető: az 1929-es kiadású „Dr. Kogutowicz Károly iskolai atlasza II.” c. munka megfelelő térképlapja⁵⁴ a történelmi határokon túl magyar tájneveket használ (*Bécsi-erdő, Bécsi-medence, Cseh–Morva-hegyvidék, Stájer-Alpok, Mars-hegység, Karavankák*). Ugyanezt a megoldást alkalmazza az 1936-os kiadású „Földrajzi atlasz a római katolikus népiskolák számára” c. munka, az előzőhöz hasonló kivágatú lapja: *Bécsi-erdő, Morvamező, Mars-hg., Stájer-Alpok stb.* Ez a térkép szerepelteti a Kárpátok nagytájneveit is. A korszak egyik legelismerőbb és legteljesebb atlaszműve, az ÁTI-Kisatlasz⁵⁵ szintén igyekszik a lehető legnagyobb teljességgel használni a Kárpát-térség⁵⁶ magyar névalakjait. Ez a táj-, víz- és jellegzetes földrajzi pontok neveinél

⁴⁸ Törvény a magyar-horvát kiegyezésről. (1868. XXX. tc.)

⁴⁹ Szerkesztette: Dr. Kogutowicz Károly

⁵⁰ Magyarország hegy- és vízrajzi térképe

⁵¹ Dnyeszter (Dniestr), Odera (Oder), Morva (March).

⁵² Északnyugati-, Északkeleti-, Keleti-, Déli-Kárpátok.

⁵³ Bécsi-erdő (Wienerwald), Morvamező (Marchfeld), Mars-hegység (Mars Gebirge), Karavankák (Karawanken).

⁵⁴ Magyarország hegy- és vízrajzi térképe

⁵⁵ Az Állami Térképészeti Intézet kisatlasza. Első kiadása az 1930-as évek közepén, ezt még három követte a Honvédtérképészeti Intézet kiadásában 1943-ig.

következetesnek mondható. (Bár *Wiener Wald*⁵⁷ szerepel). Érdekes, hogy ebben az atlaszban jelenik meg először az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*⁵⁸ nevének megváltozása. A hegysor teljes területére a népi eredetű *Sátor-hegység*⁵⁹ névalak vonatkozik. Szintén elsőként e munkában jelentkező változás a Bihar-hegység *Vlegyása* csúcsának (1838 m) magyar alakja a *Vigyázó*. Ez a két név, a használat tekintetében, a mai napig megosztja a magyarországi és a határokon túli kartográfiai szakmai véleményt. Az atlasz a történeti határokon túli települések magyar neveit szinte következetesen nem közli. Mentés e megoldásra, hogy a névmutató közöl minden Kárpátokon kívüli magyar névalakot, a tipikusan középkori neveket is.⁶⁰ A munka nagyon ellentmondásos megoldása, hogy a „Csonkamagyarország” c. lapon Horvát-Szlavónország területén egyetlen magyar településnév sincs. Az ÁTI-Kisatlaszban – ha kicsit eltávolodunk vizsgált területünkől – látható, hogy a Kárpát-medencén kívüli területek magyar névanyaga is érdekesen alakult: az atlasz a magyar településneveket mostohán, illetve minden rendszert nélkülözve kezeli. Ugyanakkor a természetföldrajzi és történeti-földrajzi tájak nevei inkább magyarul vannak megírva. A víznevek esetében változó a kép. Az „Ausztria és a Keleti-Alpok” c. lapon: *Wien (Bécs), Eisenstadt*⁶¹, szerepel, ugyanakkor az Alpok részei magyar nevükön, kiegészülve a *Magyar-Alpok*⁶² alakkal, a tartományok nevei szintén magyarul jelentkeznek. Az „Olaszország” c. térképen: *Napoli, Roma*⁶³ településnevek, ugyanakkor

Nápolyi-Appenninek és Római-Appenninek tájnevek szerepelnek. Ez a megoldás megint a kartográfiai névtípus-diszkrimináció vállalását mutatja még a következetlenségek árán is. A „Franciaország, Belgium és Luxemburg:” c. lapon pl. *Paris, Massif Central, Seine, Pas de Calais*⁶⁴ és *Rajna, Csatornaszigetek* nevek szerepelnek. Tehát minél távolabb kerülünk a Kárpátoktól a következetlen magyar földrajzinév-használat egyre erősödik.

Az 1940-es évek törekvése volt a magyar földrajzi nevek kiteljesítésének, régi magyar névalakok fellelítésének és újbóli használatba vételének a próbálkozása. Idő hiányában az összegyűjtött anyag már nem került térképekre, de az ajánlás, amely a Honvédtérképészeti Intézet térképein való névhasználatot javasolja, kéziratos formában könyvtárakban fellelhető. Az ajánlás – bár készítőjének neve nem tisztázott – a Kárpát-medencén kívüli európai és távoli földrészek magyar település- és kis részben természetföldrajzi neveinek javaslatát tartalmazza. Egyes vélemények szerint ez már az erős jobbratolódás egyik eredménye és a munka értéktelen, de tény, hogy olyan gyűjteménnyel állunk szemben, amely felkutatta és megpróbálta rendszerbe foglalni a feledésbe merült magyar neveket. Egyik legnagyobb értéke a szlavóniai magyar településnevek összegyűjtése.

A természetföldrajzi szemléletben is jelentős változásoknak lehetünk tanúi az 1940-es években. Prinz Gyula, Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Bartucz Lajos megírták a Kárpát-medence mindeddig legátfó-

⁵⁶ A Magyarország 1914-ben és a Csonkamagyarország c. térképeken.

⁵⁷ Bécsi-erdő

⁵⁸ Eperjes városától Tokaj városáig húzódó vulkáni kúpok sorozata. Az Északnyugati-Kárpátok külső vulkáni vonulatának tagja.

⁵⁹ A Sátor-hegység névalak a Sátoraljaiújhely fölött emelkedő Sátor-hegy és a körülötte fekvő (Vár-hegy, Kecse-hát, Magas-hegy) jellegzetes sátor alakú vulkáni kúp-csoport elnevezésének kiterjesztéséből ered.

⁶⁰ pl.: Fürstenfeld–Föllöstöm, Lwów (Lvov, Lviv)–Lemberg–Ilyvó, Iași–Jászvásár, Turnu-Severin–Szörényvár

⁶¹ Kismarton (1921 előtt Sopron vármegyében.)

⁶² A történeti nyugati határ menti Alpok-nyúlványok elnevezése. Része a Soproni-hegység, Kőszegi-hegység és a Borostyánkő-hegység.

⁶³ Nápoly (Napoli), Róma (Roma)

⁶⁴ Párizs (Paris), Francia-középhegység (Massif Central), Szajna (Seine), Doveri-szoros (Pas de Calais).

góbb elemző földrajzát, amely „*Magyar föld, magyar faj*” címmel jelent meg. Ennek első kötete a „Magyarország tájrajza” címet viseli.⁶⁵ Ebben „A magyar tájak rendszeres szemlélete” c. fejezet már a tájbeosztások irányába mutató rendszerbe állítással írja körül a Kárpát-medence és környezete tájait. Ebben jelenik meg az első olyan összefogott részletezés, amely a nevek tekintetében is figyelemmel van a természetföldrajzi tájakra, bár a rendszer még nem mutatja azt a szoros hierarchikus felépítést, amely az 1960-as évektől majd jelentkezik, a nevek és a névadás problémája már jelentősen felmerül. Prinz Gyula elsősorban a középtájak és nagytájak névadásának problémájával foglalkozik. Ekkortól érezhető az az igény, hogy a Kárpátokon belüli, de nem magyar etnikai területek tájnévanyaga addigi, részben magyaros jellege helyett, inkább teljesen magyar legyen. Tisztán magyar névalakok létrehozása indul meg, és az ekkor születő nevek egy része a következő időszakban nyelvünk élő részévé válik. E változások leginkább a trianoni határhoz közeli tájak, illetve az 1938–1941 közötti államterületi változásokhoz kötődő új határvonalak környezetében jelentkeznek. Így változik át a *Ptácsnik* és lesz *Madaras*⁶⁶, a *Vihorlát* és lesz *Viharlátó*⁶⁷, a *Szinyák* és lesz *Kéklő*⁶⁸, a *Szvidovec Fagyalos*⁶⁹, a *Gutin-hegység* és lesz *Ezüstös*⁷⁰, a *Cibles* pedig lesz *Széplés*⁷¹. Ekkor jellemző más hegycsúcsok nevének magyarosabb felvételi módja is: a *Toroiaiga Toronyága* (1939 m), a *Pop Iván Iván-havas* (1940 m)⁷² változatban szerepel. Ideológiai változtatás 1940-től Hovlerla nevének *Horthy Miklós-csúcs*-ra való változta-

tása. Ezeknek a neveknek egy része (*Madaras, Iván-havas*) ma is használatban van, más részük ingadozó (*Kéklő, Fagyalos, Széplés, Toronyága*), illetve nem került bele (*Ezüstös*) a mindennapi névhasználatba. Ugyanakkor a fenti változásoknak és elveknek a térképeken való visszatükröződésére már nem maradt idő. A 40-es évek politikai hangulata, majd a háborúba sodródó és abban a megsemmisülés határára kerülő országnak nem maradt energiája arra, hogy a változások a mindennapok térképein is jelentkezzenek. Erre már csak a háború után nyílt, ha rövid időre is, lehetőség.

A koalíciós idők névhasználatára (1945–1949)

Az elvesztett háború és az idegen hadseregek jelenléte nem kedvezett a térképkiadásnak. Ugyanakkor az oktatás 1945 tavaszától megindult, ehhez viszont térképekre volt szükség. A térképi névrajz felvételében nem állt be számottevő változás, de az új politikai légkörben és az „idegen felügyelet” következtében a területi revíziós célok eltűntek, a magyar névterület kiterjesztését célzó törekvések is megálltak. Ezt úgy is jellemezhetjük, hogy a térképi névhasználat már-már egészséges formát öltött. A kialakult helyzet „ideiglenességét” és a légkör felfokozottságát mégis jelzi, hogy már megjelennek olyan „furcsaságok” a kartográfiában, amelyek majd csak az 50-es évek után lesznek igazán jellemzőek. Az oktatás segédanyagaként ideiglenes földrajzi térképfüzet⁷³ jelenik meg. A békeszerződéssel szembe-

⁶⁵ Magyar föld magyar faj. Prinz Gyula: Magyarország tájrajza. [Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, évsz.nélk.] A magyar tájak rendszeres szemlélete (263. old.)

⁶⁶ Az Északnyugati-Kárpátok külső vulkáni vonulatának tagja. Szlovák neve *Vtáčnik*

⁶⁷ Az Északkeleti-Kárpátok vulkáni vonulatának tagja. Szlovák neve *Vihorlat*.

⁶⁸ Az Északkeleti-Kárpátok vulkáni vonulatának tagja. Ukrán neve *Szinyak*.

⁶⁹ Az Északkeleti-Kárpátok flisvonulatának tagja. Ukrán neve: *Szvidovec*

⁷⁰ Az Északkeleti-Kárpátok vulkáni vonulatának tagja. Román neve. *Munții Gutâi*.

⁷¹ A Keleti-Kárpátok vulkáni vonulatának tagja. Román neve *Tibles*.

⁷² Mindekettő a Máramarosi-masszívum kiemelkedése.

ni várakozásokat mutatja, hogy az egész atlaszban nincsenek országhatárok. Nem szerepelnek benne a Kárpát-medence egészét ábrázoló kivágatok és kerülnek a Kárpát-medence név akár címben, akár más formában történő alkalmazását is. A térséget több, egymással hatalmas átfedésben lévő térkép mutatja be: „A Kárpátok helyzete” és a „A Dunántúl, a Nagy- és a Kisalföld” kivágatokon kevés a névanyag, de a Kárpátokon kívül is főképp magyar táj- és víznevek találhatók. Ugyanakkor a Moldva folyó csak idegen néven (*Vltava*) szerepel. A Települések idegen/magyar névalakkal kerültek felvételre, de Románia fővárosa csak államnyelven (*București*) van megírva. A Kárpátok nagytájainak nevei megírásra kerültek. Eltűntek a trianoni határon kívülre került vármegyék és települések nevéből képzett tájnevek: a *Gömör-Szepesi-érhegység*⁷⁴ csak *Érhegység*, az *Eperjes-Tokaji-hegyvidék* az ÁTI-kisatlaszhoz nagyon hasonlóan, de *Sátorhegy*⁷⁵ alakkal szerepel. A Gömör-Tornai-karszt és környezete egyedülálló módon *Galaság*⁷⁶ névvel szerepel. Ugyanakkor a 40-es évek elejének magyarosító törekvéseiből néhány a térképlapokra kerül: a *Vihorlát Viharlátó*, a *Szinyák Kéklő* névvel lett megírva. Különlegesség az *Osztrovszki-hegység*⁷⁷ *Osztoró* alakban való magyarosabb formája. A Bihar-hegység 1838 m-es csúcsa nem *Vlegyásza*⁷⁸ és nem *Vigyázó*⁷⁹, hanem *Kalota*⁸⁰ néven szerepel.

A magyar kartográfiaának az 1947-es párizsi békeszerződés aláírása után már nem maradt ideje

arra, hogy elfogultságoktól mentesen, az ideiglenesnek szánt térképfüzet véglegesebb változatát elkészítse. Az elkövetkezendő idők gyökeres változásai ezt megakadályozták, a térképszerkesztőknek új szemléletmóddal új utakra kellett lépniük.

Az egypártrendszerű Magyarország névhasználata (1949–1989)

A baloldali hatalomátvétel (1948), és az egypártrendszer megteremtése után a térképkészítés és -kiadás is teljesen központi szabályozás alapján működött. Az új ideológiai megközelítés következményeként, az állandó gyanakvás légkörében, az ország lakossága hermetikusan el lett zárva a szomszédos területektől. Ennek a vetületei az oktatásban és ennek következtében az ekkor már leginkább csak oktatási céllal megjelenő térképkiadványokban is jelentkeztek. Eltűntek az atlaszokból a Kárpát-medencét ábrázoló kivágatok, csak Magyarország, a szomszéd országok és utána Európa következett. Ezzel lehetetlenné vált a Kárpátok és a medencék egységének, a belső területek és a kerethegységek kapcsolatának ábrázolása a megfelelő méretarányban. Ezzel párhuzamosan a földrajztudomány és az oktatás „Kárpátok-centrikussága” is megszűnt. A Magyarország domborzatát bemutató kivágatokon a határokon túli névanyag – főleg a tájnevek száma – drasztikusan csökkent, felvételük rendszertelenné vált. A természetföldrajzi tájszemlélet egész ed-

⁷³ Dr. Irmédi-Molnár László és Tolnay Dezső: Ideiglenes földrajzi térképfüzet az alsó és középfokú iskolák részére (1947)

⁷⁴ A Gömör és Szepes vármegye határan húzódó vulkanikus hegyvidék. Az Északnyugati-Kárpátok belső vonulatának tagja. (Veporidák csoportja).

⁷⁵ A Sátoraljaújhely fölött emelkedő Sátor-hegy nevéből származtatott név. Így, egyes számban való kiterjesztése furcsa, hiszen tájnévként nem egy hegyről van szó.

⁷⁶ Galaság vagy Galyaság az egykori Torna és Gömör vármegye Borsod vármegyével határos részének néprajzi tája a Bódvától nyugatra, Aggtelek és Rudabánya között. A karsztvidéknek csak kis része tartozik hozzá, tehát névkiterjesztéssel állunk szemben.

⁷⁷ Az Északnyugati-Kárpátok külső vulkáni vonulatának tagja. Egyes felosztásokban a Jávoros keleti része.

⁷⁸ A csúcs román nevének (Vlădeasa) magyaros írású formája.

⁷⁹ Az 1940-es évek elejétől megjelenő magyarosítás.

⁸⁰ Középkori eredetű elnevezés a Bihar-hegység központi részére (Kalota-havas). A hajdani egységes Kalotavidék havasi része. Nagyvárad mellett Kiskalota, a Sebes-Körös bihari völgye Középkalota és a Körös és Kalota-patakok köze Kalotaszeg. Ma Kalotaszegen a Bánffyhyunad központtal, Kolozsvár és a havasok között elterülő mintegy 40 magyarlakta községet értjük.

digi rendszere elkezdett átalakulni. A földrajzi tér szemlélete, a viszonyítás és az ezt szervesen alátámasztó magyar névanyag sorozatosan megbomlott, ideológiai indítékú, máig ható negatív beavatkozások folyamata indult be. A térképi magyar névhasználat minden névcsoport területén az országhatárokon túl egyre jobban visszaszorult. A magyar nevek jelentős megszürése és ritkítése estek át, az atlaszok is csak a fontosabbnak ítélt település-, víz-, és tájneveket vették fel magyarul. Összegezve: végeredményben az államközpontúság tért vissza, a trianoni határok közé.

Az 50-es évek első felében az iskolai célú térképeken kívül más kartográfiailag igényes munka nem született. A térképek és adatok titkos kezelése lehetlenné tette, hogy polgári felhasználásra az előbbieken kívül más munka jöjjön létre. Az iskolai térképek köréből a Kárpát-medence kivágatok eltűntek, vizsgált térségünket, illetve egy részét, csak a Magyarország és a jóval kisebb méretarányban jelentkező szomszéd országokat bemutató, valamint az Európa kivágatok mutatták be. Ebben az új szellemben szerkesztett első középiskolai atlasz⁸¹ 1955-ben jelent meg. Ebből a színvonalas, kartográfiai értelemben kiváló munkából szintén hiányzik a Kár-

pát-medence kivágat. A „Magyarország domborzata és vizei” c. térképen a *Gömör–Tornai-karszt Aggteleki-hegység*⁸² néven szerepel. Itt jelenik meg először az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék*, illetve a *Sátor-hegység* nevet felváltó *Zempléni-hegység*⁸³ név is. Ez utóbbi bevezetésével szükségessé vált a kristályos magvú *Zempléni-szigethegység*⁸⁴ nevének *Vilyvitányi-rögök*⁸⁵-re való változtatása. Más tekintetben jelentős változások még nincsenek. A tájak átfutnak az országhatáron, de újdonságként megjelenik a *Dunántúli-középhegység*⁸⁶ és az *Északi-középhegység*⁸⁷ nagytájnev is. A szomszéd országokat bemutató térképlapok a településneveket államnyelven közlik, csak a fontosabb városok magyar neve szerepel (országoként kb. 4–15 település). A vizek magyar, a tájak nevei többnyire magyar nyelvűek, de utóbbiak között a *Tribecs*, a *Madaras*, a *Zólyomi-Polyána*, *Sztrázso-hegység*⁸⁸ szlovák alakokkal, az *Északkeleti-Kárpátok* Szovjetunió-beli része *Ukrán-Kárpátok*⁸⁹ névvel, a *Retyezát*⁹⁰ román helyesírással lett felvéve. A *Gömör–Szepesi-érchegység* új, *Szlovák-érchegység*⁹¹ elnevezéssel szerepel. *Bécs* német / magyar alakokkal került fel, szerepel a *Morva-mező* név, de ezzel szemben már *Wiener Wald* került fel. Az első világtalasz, majdnem 15 évvel az

⁸¹ Földrajzi atlasz a középiskolák számára [Kartográfiai Vállalat Budapest, 1955]

⁸² A Gömör és Torna vármegyék nevét kiiktatandó, a karsztvidék legfontosabb magyarországi településének nevéből képzett név. Kiterjesztése tekintetében teljesen felváltotta a Gömör–Tornai-karszt nevet, tehát (egyelőre) az országhatár mindkét oldalára kiterjed.

⁸³ *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* » *Zempléni-hg.*: névcserre előbb az egész hegyvidék, később a táj magyarországi részére. A változtatás következtetését mutatja, hogy az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* Magyarországon maradt részének, a *Tokaji-hegység*nek kelet, a Bodrog felé lealacsonyodó átmeneti tája, „alja”, a híres borvidék: *Tokajhegyalja*. Így az az anomália alakult ki, hogy a *Zempléni-hegység* „alja”: *Tokajhegyalja*. A név történeti-földrajzi szempontból sem helytálló, hiszen a hegyvidék nyugati oldala Abaúj, keleti pedig Zemplén megye része volt.

⁸⁴ Neve Zemplén vármegye nevéből származik.

⁸⁵ Neve a területén fekvő település nevéből képzett.

⁸⁶ A térképeken nem, de a földrajzi szakirodalomban, mint nagytáj, már korábban is megjelenik, neve ekkor még *Nyugati-középhegység*.

⁸⁷ Az Északnyugati-Kárpátok belső vulkáni vonulatának része. Külön nagytájként csak 1950 után jelenik meg, ezt egyértelműen az országhatárhoz kötött tájlehatárolás szükségeltette.

⁸⁸ Tribecs (Tribec), Madaras (Vtáčnik), Zólyomi-Polyána (Pol'ana), Sztrázso-hg. (Strážovské vrchy)

⁸⁹ Tiszán politikai szempontú kiterjesztés és elnevezés, mindenféle morfológiai vagy geológiai alátámasztás nélkül.

⁹⁰ Retyezát (Retezat)

⁹¹ *Gömör–Szepesi-érchegység* » *Szlovák-érchegység* (névcserre). A *Slovenské rudohorie* név fordítása és magyarra adaptálása. Az eredeti névalak a „Gömör és Szepes vármegye határán húzódó érces hegység” elv alapján keletkezett. Az 1945 után megjelent magyar térképeken 1955-ig *Érchegység* néven szerepel.

ÁTI-Kisatlasz utolsó kiadásának megjelenése után, 1959-ban látott napvilágot⁹². Ebben Kárpát-medence kivágatú térkép nincs. A Magyarországot részletesen ábrázoló térképlapok közül a „Magyarország domborzata és vizei” című, a tájak tekintetében magyar névalakokat közöl, a tájak átfutnak az országhatáron, a víznevek magyar alakjukkal szerepelnek, a településnevek kettős névrájzúak. Itt is jelentkezik az *Eperjes-Tokaji-hegyvidék* nevet felváltó *Zempléni-hegység* alak, de már csak a hegyvidék magyarországi részére. E térképen még szerepel a későbbiekben végleg lecserélt *Gömör-Tornai-karszt* név, de a terület magyarországi részét már *Észak-borsodi-karsztként* vették fel.⁹³ A *Nógrádi-medence* név valós vonatkozással, de leszűkített kiterjesztéssel került a térképre. Az atlasz Magyarország területéről részletes közigazgatási térképeket közöl. Ezekon, a határokon túli területeken, csak a 10 000 lakosnál népesebb települések magyar neve van feltüntetve. Ellentmondásos megoldás, hogy amíg a *Kisalföld* tájunk neve valós kiterjedésében jelentkezik a „Magyarország domborzata és vizei” c. térképen, addig a megfelelő közigazgatási részlettérké-

pen már csak a magyarországi részre vonatkozó név⁹⁴. Az atlasz az Európa országait bemutató térképlapokon a szomszédos országok esetében csak minimálisan használja⁹⁵ a magyar településneveket és a tájnevek egy része csak államnyelvi alakokkal szerepel⁹⁶. A „Lengyelország, Csehszlovákia” c. lapon a *Gömör-Szepesi-érchegység* már itt is *Szlovák-érchegység*. Az atlasz az ekkor még létező romániai Magyar autonóm tartomány⁹⁷ területéről nagyobb méretarányú túlnyomóan magyar névrájzú térképet közöl. Ennek az autonóm tartományon kívüli területén államnyelvi névalakok szerepelnek. A fentiekben említett középiskolai földrajzi atlasz ötödik kiadásában⁹⁸ újabb változások következnek be a vizsgált térség névrájzában. A tájnevek tekintetében számos új megoldás mutatkozik: a *Kisalföld*⁹⁹, és a *Nógrádi-medence*¹⁰⁰ nevek már csak Magyarország területére terjednek ki. Megjelenik a Kisalföld északi félmedencéjére a *Szlovák-alföld*¹⁰¹ elnevezés. A Magyarországot bemutató térképlapok határokon túli névanyaga tovább csökken, de a megmaradt nevek túlnyomóan magyar nyelvűek. Érdekes ellentmondás, hogy az 1967-ben megjelent első

⁹² Világatlasz (szerk.biz.elnök: Radó Sándor) [Kartográfiai Vállalat Budapest, 1959]

⁹³ Az új résztáj felvétele ilyen formán már tipikusan országhatárokhöz kötött lehatárolású. Az elnevezés nem helytálló, mert a karsztvidéknek ez a része a történelmi Gömör megye területére esett. 1950-től a táj Borsod-Abauj-Zemplén megye északi részén helyezkedik el. Innen, a megyenév „rövidítésből” jött létre az új név.

⁹⁴ A Kisalföld északi félmedencéje a szlovák tájszemléletben a Dunamenti-alföld (Podunajská nížina) elnevezést kapta. E térképen ez az alak (magyar nyelven) szerepel a Kisalföld párjaként.

⁹⁵ Csehszlovákia területén az 50000-nél népesebb, a többi szomszédos ország területén a fontosabbnak ítélt 10000 lakos fölötti települések esetében.

⁹⁶ Tribecs (Tribec), Madaras (Vtáčnik), Polyána (Pol'ana), Inóc (Inovec), Jávoros (Javorníky).

⁹⁷ Az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm tartomány a Székelyföldön alakult meg. 1961-ben elcsatolták területétől Háromszéket és hozzácsatolták a szomszédos mezőségi és Kükküllömenti vegyes lakosságú területeket, nevét ekkor Maros-Magyar Autonóm tartományra változtatták. A tartomány 1968-ban végleg megszűnt.

⁹⁸ Földrajzi atlasz a középiskolák számára (szerk.biz.elnök: Dr. Radó Sándor) [Kartográfiai Vállalat Budapest, 1964]

⁹⁹ Területének csak mintegy fele tartozik Magyarországhoz. Északi félmedencéje Szlovákia (akkor Csehszlovákia) területére esik.

¹⁰⁰ Az Ipoly mindkét oldalára kiterjedő medence két része a Balassagyarmati- és Losonci-medence. Ebből az előbbinek kb. 2/3-a tartozik Magyarországhoz. A névszűkítés tehát a Balassagyarmati-medence magyarországi részére vonatkozott. A változtatás érthetetlen, hiszen még a szlovák beosztásokban is jelentkezik a Nógrádi-medence megjelölés. Ott a *Balassagyarmati- és Losonci-medence*, *Dolnonovohradská kotlina* és *Hornonovohradská kotlina* néven szerepel, vagyis magyarul: *Alsó-Nógrádi-medence és Felső-Nógrádi-medence*.

¹⁰¹ *Kisalföld északi medencéje* » *Szlovák-alföld*. (névszűkítés, névcserével). A név nem fordításból keletkezett, hiszen a Kisalföld északi medencéje a szlovák beosztásokban *Podunajská nížina*, vagyis *Dunamenti-alföld*. A *Szlovák-alföld* elnevezés etnikai szempontból is hibás, hiszen a terület magyar népességű.

„Magyarország nemzeti atlasza”¹⁰² című kiadvány domborzati térképén más a szemlélet. Nincs *Szlovák-alföld*, a *Kisalföld* északi félmedencéjének neve a szlovák név fordítása: *Duna menti alföld*. A *Madaras* szlovák alakkal szerepel. Fent van a *Gömör–Tornai-karszt*. Az *Alföld* szlovákiai része szintén a szlovák név fordításával *Tisza menti alföld*-ként van megírva. Ebben az atlaszban szerepel először természetföldrajzi tájbeosztást bemutató térkép, bár ennek részletessége még csak középtáji szintű.

A fentiekből érezhető, hogy a változási folyamat nem állt meg az 50-es években, 1967-ig újabb nevek kerültek valamilyen formában megváltoztatásra, illetve visszaváltoztatásra. A szemléletmód minden térképen és atlaszban ugyanaz: államközpontúság a trianoni határokra vonatkoztatva, minimális engedményekkel. Az iskolai atlaszok és falitérképek „engedékenyebbek”. Legtöbbjükön a környezetünket ábrázoló területeken a magyar település-, víz- és tájnévanyag szelektálva, de szerepel. A magyar névanyag szerepeltetésének szándéka tehát megvan, de nem akar túllépni egy elvi határon. Pedig ennek a társadalomra gyakorolt hatását már a 60-as években lehet érzékelni: az 1945 óta felnövő nemzedék egyre inkább nem ismeri az ország környezetében lévő kisebb alakulatok magyar földrajzi neveit. Nincs olyan alap amelyen a Kárpát-medence Magyarországon kívüli területén kisebb vizek, tájak, települések magyar neveit az érdeklődő megtalálja. Azon a „bizonyos határon túl” nincs lehetőség a kutatásra. Számptalan, a történelmünkéből, néprajzból, irodalomból visszacsengő helység, táj neve nem derül ki az egyetlen, folyamatosan bővülő és több kiadást megérő világtalaszból. Az időközben megjelenő, az atlaszlapoknál nagyobb méretarányú, tehát részletesebb autótérképek államnyelvi

alakokkal dolgoznak. Óriási földrajzi névi információhiány keletkezik Magyarországon. A lakosság elkezd „leszokni” a magyar nevek használatáról, csak a nagyobb objektumok, fontosabbnak ítélt egységek magyar nevei maradnak a köztudatban, a kisebb, finomabb részletek nevei eltűnedeznek. A magyar nyelvi kultúra újabb választóvonal elé érkezik: féltő, hogy megismétlődik a magyar földrajzi nevek egy részével az, ami az 1870-es évektől Szlovániában, Horvátországban, Moldvában és a Havasalföldön bekövetkezett; a trianoni határokon túli magyar földrajzi nevek jelentős része archaikussá válhat.

A 60-as években megjelentek a tájak rendszertani felosztását célzó munkák, és bár ezek az országhatárokhoz igazítottak és az elnevezések egy része nem vette figyelembe a történeti névformákat, megjelenésük mindenképpen óriási fejlődésnek számít. A természetföldrajzi nevek körében történt beavatkozások akkor érik el csúcspontjukat, amikor 1982-ben megjelenik a „Magyarország földrajzi név-tára I.” (továbbiakban FNT I.) c. térképszerkesztési segédanyag. Ez a 60-as évekből gyökerező tájbeosztások összegző, a névhasználatot szabályozó térképes formája. Megjelenésétől kezdve a polgári térképészet minden kiadványa, Magyarország területének ábrázolásánál, az ebben közölt tájnévanyaggal dolgozik. Ha kitekintünk az országhatárokon túlra, a kiadványok vizsgálatánál látható, hogy a változások a 70-es évek végére érik el csúcspontjukat. 1979-ben jelenik meg az 1958-ban első kiadást megért világtalasz új, bővített, hetedik kiadása¹⁰³. Ennek megfelelő lapjain a tájnevek tekintetében megint új megoldás mutatkozik: az *Alföld*¹⁰⁴ név csak Magyarország területére terjed ki. Így a *Kisalföld* és a *Nógrádi-medence* mellett, a legnagyobb síksági nagytájunk neve is leszűkül. E

¹⁰² Magyarország nemzeti atlasza (főszerk.: Dr. Radó Sándor) [Kartográfiai Vállalt Budapest, 1967]

¹⁰³ Képes politikai és gazdasági világtalasz (szerk.biz.elnök: Dr.h.c.dr.Radó Sándor) [Kartográfiai Vállalat, 1979]

¹⁰⁴ Területének kb. kétharmada tartozik Magyarországhoz. Északkeleti része Szlovákia (akkor Csehszlovákia) és Ukrajna (akkor Szovjetunió), keleti pereme Románia, déli része Jugoszlávia területére esik.

munkában is jelen van Kisalföld északi félmedencéjére a *Szlovák-alföld* elnevezés. A *Gömör–Szepesi-érchegység* itt közölt neve továbbra is *Szlovák-érchegység*, a *Gömör–Tornai-karszt* pedig a szlovák név magyar fordításával *Szlovák-karszt*¹⁰⁵ néven jelentkezik. Ennek magyarországi része már nem az *Észak-borsodi-karszt*, hanem az, *Aggteleki-karszt*¹⁰⁶ nevet viseli. Teljesen meggyökeresedik és a közutadatba is bekerül a *Zempléni-hegység* névváltozat, ezzel az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* név a közvélemény szemében is archaikummá válik. Az atlasz a határon túli településnevek magyar neveinek használatában is nagy hiányosságokat mutat. Csak egy számadat: a „Magyarország északnyugati része” c., 1:550 000-es méretarányú térképen, Csehszlovákia területén a kivágatban összesen 9 db magyar településnév szerepel. Minden más helység csak államnnyelvi alakjával került föl. Mindezek ellenére az atlasz a víznevek csoportját magyar nyelven közli.

A nyolcvanas évek közepén egyre szaporodik a magas színvonalú, polgári felhasználásra készülő térképek száma. Készül az új világatlasz, az iskolai atlaszok új lapokkal jelennek meg, új autótérképek, turisztatérképek, várostérképek látnak napvilágot. Ugyanakkor semmi nem mutat arra, hogy a tájrendszer és a tájnévanyag „eredeti” szemléletének és állapotának visszaállítása irányába történének lépések. A jelek azt mutatják, nincs annyi erő a magyar földrajztudományban és kartográfiában, hogy a névanyag tekintetében felvállalja a múltat és ez a térképlapokon is megjelenjen. Apró változások azért bekövetkeznek: az 1986-ban megjelenő új világatlasz¹⁰⁷ megfelelő térképlapjain fellelhetők

olyan változások, amelyek már jelzik, a szemlélet és a magyar névhasználat ellenkező irányban elmozdult a holtpontról. Bár Kárpát-medence térképlap továbbra sincs az atlaszban, a leginkább jellemző helytelenségek (*Kisalföld*, *Alföld*, *Nógrádi-medence* csak magyarországi megjelenése, a *Szlovák-érchegység*, *Zempléni-hegység* névalakok) még nem változnak, eltűnik a *Szlovák-alföld* név és felkerül az eddig hiányzó *Madaras* hegységnevé. A Magyarország részlettérképeken már a 2500-nál népesebb települések magyar nevei is fent vannak.

Az 1980-as évek második felére véglegesen kialakultnak tűnik Magyarország „új” természetföldrajzi rendszere. A 1960-as évekből gyökerező, az országhatárokhoz igazított rendszertani besorolás első, részletes (kistáj-szintű) tájhatárokat is közlő nyilvános publikációja 1989-ben jelenik meg. Ez a munka a második Magyarország nemzeti atlasza¹⁰⁸ (továbbiakban MNA) címet viselő mű. Hatalmas előrelépése, hogy 44 év után – először magyarországi kiadású kartográfiai munkában – Kárpát-medence kivágat jelenik meg. Bár e térképlap címe – „Magyarország és szomszédsága” – nem vállalja fel a Kárpát-medence megjelölést, a kivágat mindenképpen „magáért beszél”. E térképen a természetföldrajzi nevek többnyire magyar nyelvűek, a településnevek kettős névrajzzal jelentkeznek. Itt szembe-sült először a térképész szakma azokkal a súlyos problémákkal, amelyet a tájrendszeri szemléletváltás okozott: a *Kisalföld* név csak Magyarország területére vonatkozik, a szlovákiai oldalon e térképen nincs neve. Az *Eperjes–Tokaji-hegyvidék* név „megszüntetése” miatt, a magyarországi *Zempléni-hegy-*

¹⁰⁵ *Gömör–Tornai-karszt* » *Szlovák-karszt* (névcsera a táj szlovákiai részére). A *Slovenský kras* név fordítása.

¹⁰⁶ *Gömör–Tornai-karszt* » *Aggteleki-karszt* (névcsera a táj magyarországi részére). A karsztvidék országhatárnál történő „elvághása” tette szükségessé a merőben új név létrehozását. A „Gömör és Torna vármegye határán húzódó karsztos hegység” jellemzőből keletkezett az elnevezés. Ennek 1920 után Magyarországon maradt részére 1950-től az Észak-borsodi-karszt nevet használták, majd a 1960-as évektől a turisztikailag legfontosabb település nevének felhasználásával született az új elnevezés. Tipikus példája az országhatárokhöz kötött természeti táj lehatárolásnak.

¹⁰⁷ Nagy Világatlasz (szerkesztőbizottság) [Kartográfiai Vállalat, 1985/86]

¹⁰⁸ Magyarország nemzeti atlasza (szerk.biz.elnök.: Pécsi Márton) [Kartográfiai Vállalat, 1989]

ség szlovákiai folytatására nem találtak magyar névalakot. A térképen *Slaneci-hegység*¹⁰⁹, földrajzi, történelmi, nyelvtani, nyelvi szempontból hibás megoldás szerepel. A *Gömör–Tornai-karszt* nem jelentkezik, a karsztvidéknek csak a magyarországi oldala „nevesített”. A víznevek közül az új alakítású víztárolók magyar névalakja nem szerepel. A településnevek kétnyelvűsége a Kárpát-medencén belül is csorbul. Egyes helységek magyar neve nincs a térképen.

Az ország lakosságát ebben a „névhasználati állapotban” éri a rendszerváltás. Súlyos kulturális probléma, hogy a lakosság művelt rétegének nagy része nem ismeri kellő részletességgel az ország határokön túli magyar földrajzinév-anyagát. A forgalomban lévő térképek szakmailag értékes munkák, de magyar nevek szempontjából információ-hiányosak. Ebben az állapotban indulnak be az állami kézben lévő térképkiadás mellett a térképészeti kisvállalkozások. A következő évtizedben a magyar kartográfia szétdarabolódása és új szemlélet kialakítása következik.

A magyar földrajzi nevek teljes rehabilitációja, a kettős tájszemlélet kialakulása (1989 után)

Az 1989-ben bekövetkezett társadalmi és gazdasági fordulat lehetővé tette, hogy már nem csak állami vállalati keretek között, hanem kisebb vállalkozások munkájaként is készüljenek kartográfiai termékek. Új térképészítő műhelyek alakulnak, mellettük külföldi kiadók jelennek meg a térképkiadásban. A térképészítés szabályozottsága megszűnik. Ennek nagyon hamar a fény- és árnyoldalai is mutatkozni kezdenek. Pozitívumnak tekinthetjük, hogy a rendszerváltás előtti viszonylag merev kere-

tek megszűntek, a térképészek felkészültségüktől és gondolkodásmódjuktól függően új szellemiséget tudtak bevinni az ábrázolásmódba és nem utolsósorban a névrajz szerkesztési elvei közé. Negatív hatás, hogy olyanok is készíthettek térképet, akiknek nem volt meg a kellő szakmai felkészültsége, ezáltal a piacon jelentős számú, szakmai értelemben csökkent értékű mű jelentkezett. A felszabadult helyzetben egyedül a pénzhiány, a szakma erős alulfinanszírozottsága szab korlátokat. Ennek ellenére néhány év alatt rengeteg házagptóló, az ábrázolt terület és a méretarány szempontjából is új kiadvány születik. A Kárpát-medence környezetéről is sok új mű kerül a piacra. Már 1989-ben autótérkép készül, a méretarányához képest teljes magyar névanyag alkalmazásával Kárpátalja, 1991-ben Erdély, 1992-ben Szlovákia területéről. Új autótatlaszok és autótérképek születnek Magyarországról, ezek egy része a határokon túli magyar névanyag ábrázolásán túl a magyarországi nemzetiségi településnév-anyagot is szerepelteti. Külföldi kiadó, magyar térképészek szerkesztésével többek között új Magyarország és magyar nyelvű Szlovákia falitérképet jelentet meg, valamint 1994-ben új iskolai földrajzi atlasz születik. Részletes térkép készül a Székelyföldről (1996), és 1995-től megindul az erdélyi tájak magyar nyelvű turistatérképeinek készítése. Néhány év alatt óriási mennyiségű új kiadvány születik. Ezek legtöbbje a magyar olvasó igényeinek kielégítését célozta, tehát névrajzuk magyar szemléletű anyagot vonultat fel. Ugyanakkor jelentős visszalépések is történnek: megjelennek olyan külföldi atlaszok magyar adaptációi, amelyek a térképlapokat nem igazítják a magyar olvasó igényeihez, sem az ábrázolt kivágatok, sem a névrajz tekintetében. Ilyen munka az *Officina képes világtatlasz*¹¹⁰. Ebben részletes Magyarország térkép sincs. Vizsgált térségünket a Közép-Európát bemutató lapok ábrázol-

¹⁰⁹„Slaneci-hg.” a név a szlovák *Slanské vrchy* helytelen magyaros formában való közlése. A szlovák alak Nagyszalánc település szlovák nevéből (Slanec) képzett név. A hibás hegység név a szlovák nyelvű településnév és a magyar földrajzi köznévként keverékből keletkezett. A névtanilag helyes megoldás a Szalánci-hegység alak lett volna.

ják. Kivágati megoldása következtében a Kárpát-medence egésze nem került rá egy térképlapra, így az összefüggések nehezen láthatók. Az atlasz magyar névhasználata minden eddigi atlaszhoz képest hézagos, tájszemlélete minden esetben államhatárokhöz kötött. Magyarország területén kívül csak néhány település, az országok és egy-két fontosnak ítélt táj magyar neve szerepel. Ez is mutatja, mennyire nem szerencsések a külföldi atlaszok nyelvi adaptációi, akár a kivágati, akár a névhasználati szempontokat vizsgáljuk. Mindezekkel párhuzamosan sorra jelennek meg a Kárpát-medencét egy kivágatban bemutató térképek is. MNA után az első ilyen kiadvány az 1994-ben született új iskolai atlasz¹¹¹ Kárpát-medence térképlapja. Ennek névrajza teljes mértékben a magyar névanyag rehabilitálására törekszik. Szemlélete nem tér vissza az 50-es évek előtti megoldásokhoz, csak annyiban, hogy tájszemléleti alapja országhatároktól független. E munka beépíti névrajzába mindazokat az új tájszemléleti megoldásokat, amelyek 1989 után láttak napvilágot. Azon túl, hogy a legteljesebb magyar névanyag felvonultatása a célja, a magyar kartográfiaiban először, általános térképen rendszerezetten ábrázolja a magyar történeti-földrajzi és néprajzi tájakat és kísérletet tesz az archaikussá vált középkori magyar település- és víznevek rehabilitációjára. Ezen elvek szerint a Kárpát-medencét ábrázoló falitérképek is elkészülnek.¹¹² Az új névrajzi és főképpen tájszemléleti megoldások megjelenése azonban megosztja a térképészeket és földrajzosokat. Egyesek üdvözlik az új próbálkozást, vannak földrajztanárok, akik ezek szellemében készült kiadványal

kívánnak dolgozni, mások elítélik, szakmailag értéktelennek tartják. A térképész társadalom egyik fele FNT I.-MNA szemléletmóddal dolgozik, másik része az „új” megoldást követi. Ez az „új” az 1992-től szakmai körökben megjelenő, számos térképen alkalmazott, de nyilvános publikációban csak 1996-ban napvilágot látott munka, amely Magyarország természetföldrajzi tájainak felosztását egyértelműen a Kárpát-medence térségébe illesztve mutatja be. Ez a munka a Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztása (a továbbiakban KPTTB).¹¹³ Azt hangsúlyozni kell, hogy FNT I.- MNA beosztás és KPTTB magyarországi vonatkozásai alapvető különbséget nem mutatnak. Az eltérések – bár tájhatárok tekintetében is fellelhetők – főképpen az elnevezések és természetesen a határokon túli kapcsolatokban rejlenek. KPTTB figyelembe vette a szomszédos nemzetek (és országok hivatalos) tájszemléletét, felkutatta az időközben elfeledett vagy más névvel felcserélt magyar neveket, és mindezeket beépítette rendszerébe.

Közben figyelemre méltó alkotások látnak napvilágot FNT I.-MNA alapon is: 1992-ben új világtatlasz¹¹⁴ jelenik meg, amely az 1985 óta több kiadást megélt munka bővített és átdolgozott változata. Ennek második kiadása¹¹⁵ már Kárpát-medence kivágattal jelentkezik. Ez néhány korrekción (Kisalföld valós kiterjesztésben, településnevek teljes kétnyelvűsége) kívül névrajzilag MNA „Magyarország szomszédsága” c. térképével azonos. Ugyanez a Kárpát-medence kivágat jelenik meg némi változtatással (pl. településnevek csak magyar alakkkal) a német közreműködéssel szerkesztett új, középisiko-

¹¹⁰Officina képes világtatlasz a Föld és a természet [Officina Nova Budapest, évsz.nélk.] (Az RV Reise- und Verkehrsverlag GmbH 1992-es kiadású atlaszának magyar változata)

¹¹¹Földrajzi atlasz [Stiefel Falitérkép Kiadó Kft. Budapest, évsz.nélk.]

¹¹²az AGÁT Térképészeti Kft. 1999-es és a Stiefel Eurocart Kft. 2000-es kiadványai

¹¹³Első publikációja: Pannon enciklopédia, Magyarország földje kitekintéssel a Kárpát-medencére (főszerk. Dr. Karátsón Dávid) [Kertek 2000 Kiadó, 1996]

¹¹⁴Földrajzi világtatlasz (szerk.biz.elnök: Dr.Papp-Váry Árpád) [Kartográfiai Vállalat Budapest, 1992]

¹¹⁵Cartographia Világtatlasz (szerk.biz.elnök: Dr. Papp-Váry Árpád) [Cartographia Kft. Budapest, 1995/96]

lásoknak szánt atlaszban¹¹⁶ is. 1999-ben Magyarország atlasza¹¹⁷ címmel általános és tematikus térképeket is felvonultató összefoglaló munka jelenik meg az országról. Ebben szintén szerepel Kárpát-medence kivágat, amelynek névrajza nagyrészt kiküszöböli a világtaszban még bennmaradt elmentmondásokat (pl. *Slaneci-hg.*), ugyanakkor külön térképen jelentkezik az MNA-ban már közölt, országhatárokhoz kötött természetföldrajzi tájbeosztás is. A világtasz és a Magyarország atlasz településnév-kezelésére jellemző, hogy továbbra sem vállalja fel a határokon túli teljes kétnyelvűséget. A 2500 lakosnál kisebb települések csak államnyelvi nevekkkel szerepelnek. Az MNA-alapú tájszemlélettel készült munkák mindegyikére jellemző, hogy nem vesz tudomást a Kárpátoktól keletre és délre lévő magyar településnév-anyagról, csak államnyelvi alakokat közöl, így a magyar névterület teljes egésze e kiadványokban továbbra sem tükröződik. KPTTB-alapon 1999-ben látott napvilágot először világtasz.¹¹⁸ Ebben Kárpát-medence térkép teljes

magyar névrajzzal, Magyarország kivágatok (közigazgatási és általános földrajzi), valamint Magyarország részlettérképek is közlésre kerülnek. Utóbbiak teljes kivágatán minden önálló település szerepel, a határokon túl teljes kétnyelvűséggel. Napjainkban jelent meg a szerző és munkatársai szerkesztésében újabb világtasz¹¹⁹, amelynek névrajzi szerkesztési elvei szintén a teljes magyar földrajzi név-használat alapjain állnak.

Összegezve az 1989-óta eltelt több mint 15 esztendő, jól látható, hogy némi kivétellel a magyar térképészek mindegyike egyetért abban, hogy a magyar névanyag rehabilitálására szükség van, munkáikban ez jelentkezik is. Ugyanakkor a névanyag eltérő mennyiségi, területi és tájszemléleti tényezői azok, amelyek a vitákat okozzák. Tehát a különböző álláspontok következtében Magyarországon kettős tájszemléleti rendszer alakult ki. Ez a kettősség egymással párhuzamosan él a térképeken és a tankönyvek anyagát vizsgálva látható, hogy jelen van az oktatásban is.

¹¹⁶Földrajzi atlasz [Cartographia–Westermann Budapest, 1994]

¹¹⁷Magyarország atlasza (szerk.biz.elnök: Dr. Papp-Váry Árpád) [Cartographia Kft. Budapest, 1999]

¹¹⁸A Föld Világtasz (felelős szerk.: Faragó Imre, vezető szerk.: Sasi Attila) [AGÁT térképészeti Kft.–Nyír-Karta Bt. –Szarvas András, 1999] (azóta különböző címekkel több kiadás)

¹¹⁹Családi világtasz (felelős szerk.: Faragó Imre, vezető szerk.: Havasi Attila, Szeitz Tamás) [Térkép-Faragó Bt.-Hibernia Nova Kft.–Pannon-Literatura Kft.-Szarvas András-Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2005]